



# SOCIALE GELIJKHEID BIJ DE ETRUSKEN

*Lieten Etruskische vrouwen zich (anders) kisten?*

## ABSTRACT

In deze scriptie zal worden onderzocht, aan de hand van een literaire analyse en Etruskische askisten en sarcofagen, of er een verschil is in de rol van vrouwen bij de Etrusken en culturen uit dezelfde periode, tussen de derde en eerste eeuw voor Christus. Hierbij zal worden gekeken naar de rol van vrouwen in de Etruskische samenleving en religie en de manier van vervaardigen van de askisten en de mythologie van de Etrusken. Dit zal worden toegepast, waarna zal worden geconcludeerd of er een verschil is tussen de manier van begraven van mannen en vrouwen door te kijken naar individualiteit en de unieke aspecten van de askisten en sarcofagen. Er zal worden gekeken of dit overeenkomt met de literaire bronnen.

Visser, L. (Lucy)

5602696

15 ECTS

Geschiedenis Eindwerkstuk, Universiteit Utrecht

## Inhoudsopgave

<b><i>Inleiding</i></b> .....	<b>2</b>
<b><i>Hoofdstuk 1: Vrouwen, religie en de Etruskische samenleving</i></b> .....	<b>8</b>
1.1 Vrouwen in de Etruskische samenleving.....	9
1.2 Vrouwen in de religie van de Etrusken .....	14
<b><i>Hoofdstuk 2: individualiteit en askisten in de Etruskische samenleving</i></b> .....	<b>20</b>
2.1 Individualiteit in portretten.....	20
2.2 Vervaardiging en individualiteit.....	23
<b><i>Hoofdstuk 3</i></b> .....	<b>29</b>
3.1 Decoratie, afbeeldingen en genderverhoudingen .....	29
3.2 Dekselfiguren, portretten en individualiteit.....	35
<b><i>Conclusie</i></b> .....	<b>38</b>
<b><i>Literatuurlijst</i></b> .....	<b>41</b>
Secundaire literatuur .....	41

## Inleiding

Een groot verschil tussen de culturen in de Oudheid is dat familiebanden veel belangrijker waren dan in onze huidige samenleving.<sup>1</sup> Voorbeelden hiervan zijn terug te zien in de Etruskische cultuur.<sup>2</sup> Binnen deze confederatie van steden werd geloofd dat de overledenen na hun dood naar een eeuwig banket zouden gaan waar zij verenigd werden met familie. Het is dus niet gek dat in deze cultuur de overledenen werden afgebeeld in de gebruikelijke half liggende banketpose. Nog interessanter aan de Etruskische manier van het bijzetten van overledenen is dat hierdoor de eerste portrettraditie ontstond.<sup>3</sup> In andere culturen in de Oudheid werden hoogstaande, realistische beelden vervaardigd. Deze beelden kunnen geen portretten kunnen worden genoemd doordat de intentie niet was een representatie geven van een specifiek individu. De portrettraditie was daarom een zeer Etruskische uitvinding.<sup>4</sup>

Helaas zijn er van de Etrusken weinig geschreven bronnen overgebleven. De enige teksten die we hebben zijn inscripties, waarvan de langste zo'n 1300 woorden is.<sup>5</sup> In de Etruskische cultuur zijn veel elementen overgenomen uit de Griekse cultuur, maar deze elementen werden op hun eigen manier geïntegreerd in de Etruskische cultuur. Een voorbeeld hiervan is het feit dat de Etrusken schreven met het Griekse alfabet, van rechts naar links. De Grieken gingen later van links naar rechts schrijven, maar de Etrusken hielden vast aan de oude manier. Griekse invloeden werden geïntegreerd in de Etruskische cultuur en zodoende aangepast. Ook is de Etruskische taal zo anders dan die van omliggende volken dat historici het erover eens zijn dat de Etrusken vrijwel zeker afkomstig waren uit klein Azië.<sup>6</sup> Ondanks dat bekend is waar de taal vandaan komt, is nog steeds niet de hele taal van de Etrusken ontcijferd. Hierdoor is de beeldcultuur van de Etrusken een zeer belangrijke bron van informatie om de cultuur van deze beschaving te begrijpen. Deze scriptie zal een poging doen om hier aan bij te dragen.

---

<sup>1</sup> Ingrid E.M. Edlund-Berry, 'Ritual space and Boundaries in Etruscan Religion', in: Nancy Thomson de Grummond, en Erika Simon, (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006)116-131, aldaar 120.

<sup>2</sup> De namen van de steden die worden gebruikt zijn de moderne plaatsnamen.

<sup>3</sup> Alexandra A. Carpino, 'Portraiture', in: Jean Macintosh Turfa, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 1007- 1016, aldaar 1007.

<sup>4</sup> Carpino, 'Portraiture', 1007.

<sup>5</sup> Larissa Bonfante, 'Etruscan Inscriptions and Etruscan Religion', in: Nancy Thomson de Grummond, en Erika Simon, (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 9-26, aldaar 9.

<sup>6</sup> Beekes, R.S.P., *The Origin of the Etruscans* (Amsterdam 2003), aldaar 7.

De Etruskische beschaving bestond uit een verbond tussen twaalf steden. Naast deze twaalf vielen er ook kleinere steden onder de Etruskische invloedssfeer.<sup>7</sup> In de achtste eeuw voor Christus groeide vanuit Etrurië de handel in ijzer met andere gebieden rond de Middellandse zee.<sup>8</sup> Hierdoor nam niet alleen de economische welvaart van de Etrusken toe, maar was er ook sprake van culturele uitwisseling. Ook hadden de Etrusken grote invloed op de rest van het Italiaanse schiereiland. Zo waren bijvoorbeeld van de zeven Romeinse koningen er drie Etruskisch, waaronder Tarquinius, de laatste koning van de Romeinen.<sup>9</sup>

Naast het beperkte aantal teksten, zijn er ook weinig materiële bronnen bewaard gebleven. De grootste bron van informatie zijn de necropolen. In deze grafsteden werden rijke, aristocratische Etrusken bijgezet, waar nog levende nakomelingen hen konden opzoeken. Hierin zijn onder andere gebruiksvoorwerpen, schilderijen, askisten en sarcofagen gevonden. Met name de askisten en sarcofagen vormen een interessante bron over het leven van de Etruskische elite. De context waarbinnen deze voorwerpen zijn gevonden is belangrijk om mee te nemen in het analyseren hiervan: voorwerpen gevonden in de necropolen zijn wellicht niet representatief voor voorwerpen uit het dagelijks leven. De interessantste bronnen die zijn overgebleven zijn de askisten en sarcofagen waarin de overledenen werden bijgezet in de necropolen. De Etrusken geloofden dat de doden overgingen naar de onderwereld, maar dat ze ook nog aanwezig waren in onze wereld.<sup>10</sup> Daarom werd er in de necropolen feest gevierd door de levenden samen met hun overleden dierbaren.<sup>11</sup>

In deze scriptie zal de vraag worden beantwoord op welke manier de vormgeving van askisten en sarcofagen de bestaande genderverhoudingen reflecteert in de Etruskische maatschappij. Om deze vraag te beantwoorden zal in hoofdstuk een worden afgevraagd

---

<sup>7</sup> Robert Leighton, 'Urbanization in Southern Etruria From the Tenth to the Sixth Century BC : The Origins and Growth of Major Centers', 143-150, in: Jean Macintosh Turfa, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 1007- 1016, aldaar 134.

<sup>8</sup> Stefano Bruni, 'Seafaring : Ship Buildings, Harbors. The Issue of Piracy', in: Jean Macintosh Turfa, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 759-777, aldaar 759-760.

<sup>9</sup> Vincet Jolivet, 'A Long Twilight (369-90 BC) : Romanisation of Etruria', in: Jean Macintosh Turfa, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 151-180, aldaar 151.

<sup>10</sup> Nancy Thomson de Grummond, 'The History of the Study of Etruscan Religion' in: Nancy Thomson de Grummond en Erika Simon (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 1-8 aldaar 6.

<sup>11</sup> Nancy Thomson de Grummond, 'The History of the Study of Etruscan Religion', aldaar 6.

welke rol vrouwen speelde in de Etruskische samenleving. Dit is belangrijk om later mee te kunnen onderzoeken of de askisten en sarcofagen deze verhoudingen onderstrepen of niet. Hierbij zal onder andere aan de hand van de Romeinse auteur Livius worden gekeken hoe de positie van de Etruskische vrouw verschilde van haar Romeinse tegenhanger. Livius schreef in opdracht van keizer Augustus de geschiedenis van het Romeinse volk.<sup>12</sup> In het verhaal over de tijd van de koning Tarquinius beschrijft Livius de Romeinse vrouw door haar af te zetten tegen de Etruskische vrouw. Dit beeld van de Etruskische vrouw is zeer negatief, maar dit betekent niet dat de besproken gebruiken niet op waarheid berusten. Uit andere bronnen weten we dat elementen van het verhaal, zoals het gebruik dat vrouwen wijn mochten drinken, waarschijnlijk op waarheid berustten.<sup>13</sup> Het is belangrijk om in het achterhoofd te houden met welk doel Livius schreef over de Etrusken. Ook bestond er onder Romeinen de term *Etruscan Obesus*. Er zal worden gekeken naar wat deze term inhoudt en wat dit ons vertelt over de Etrusken. Naast de teksten van Livius zal ook worden gekeken naar de epigrafische traditie van de Etrusken. Deze zijn een toevoeging, omdat ze een directe bron zijn over en van Etrusken en niet opgeschreven door andere samenlevingen. Er zal worden gekeken naar de soorten inscripties die zijn overgebleven en wat deze ons vertellen over de samenleving van de Etrusken.

Hierna zal in hoofdstuk 1 verder worden gegaan, na de positie van de vrouw in de samenleving te hebben beschreven, met de vraag welke rol vrouwen speelden in de religie en mythologie van de Etrusken. Om dit te weten te komen zullen de verhalen van de Etrusken worden onderzocht. Spelen vrouwen een rol in deze verhalen? Verschilt deze rol met dezelfde soort verhalen in andere culturen? Sluit het beeld dat hieruit naar voren komt aan bij het eerder geschetste beeld van vrouwen in de samenleving van de Etrusken? Om dit te begrijpen zal een beeld worden geschetst van de religie van de Etrusken, waarbij met name gebruik zal worden gemaakt van het boek *The Religion of the Etruscans*.<sup>14</sup> Weinig van de originele boeken over de religie en religieuze praktijken zijn overgebleven. Hierdoor zijn de belangrijkste bronnen epigrafisch van aard of afkomstig van Romeinse auteurs, zoals

---

<sup>12</sup> Vedia Izzet, 'Towards a Reappraisal', in: James, Sharon L. en Dillon, Sheila (red.), *A Companion to Women in the Ancient World* (Oxford 2012) 66-78, aldaar 68.

<sup>13</sup> Brigitte Ford Russel, 'Wine, Women, And the Polis: Gender and the Formation of the City-State in Archaic Rome', *Greece & Rome* 50 (2003) 1, 77-84, aldaar 77.

<sup>14</sup> Nancy Thomson de Grummond, en Erika Simon, (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 9-26, aldaar 20.

hierboven genoemd. Door het bestuderen van de belangrijke mythologische verhalen van de Etrusken en de betekenis hiervan voor de Etrusken kunnen de afbeeldingen op de kist van de askisten en sarcofagen in het derde en laatste hoofdstuk worden bestudeerd.

In het tweede hoofdstuk zal worden gekeken in welke mate individualiteit en uiterlijke kenmerken in de portrettraditie en uiterlijke kenmerken van de Etrusken tussen mannen en vrouwen verschillen. Hierbij zal de portrettraditie en het belang hiervan voor de Etrusken worden onderzocht. Uit welke behoefte ontsprong de portrettraditie en op welke elementen legden de Etrusken de nadruk? Om hierachter te komen zullen portretten op askisten en sarcofagen worden onderzocht. Ook binnenshuis plaatsten de Etrusken met regelmaat afbeeldingen van overledenen. Deze zullen ook worden gebruikt als bron. Hierbij zullen Jean MacIntosh Turfa's artikel 'The *Obesus Etruscus*: Can the Trope be True?' en Alexandra A. Carpino's artikel 'Portraiture' worden gebruikt.<sup>15</sup> Ook zal bij het onderzoeken van individualiteit worden gekeken naar de verschillende steensoorten waarvan de askisten en sarcofagen werden gemaakt. Is er een verschil te zien tussen de steensoorten en hun eigenschappen en de sekse waarvoor de askist is gemaakt en welke conclusie kan hieruit worden getrokken? Hiervoor zal Helen Nagy's 'Etruscan Terracotta Figurines worden gebruikt'.<sup>16</sup> Ook Jocelyn Penny Smalls 'An Etruscan Funerary Urn' zal hiervoor worden geraadpleegd.<sup>17</sup>

In het derde en laatste hoofdstuk zal de volgende vraag worden beantwoord: is aan de hand van askisten en sarcofagen een verschil in de uiterlijke kenmerken van de askisten tussen mannen en vrouwen bij de Etrusken te zien? Hiervoor zullen 26 sarcofagen en askisten worden onderzocht uit de derde tot eerste eeuw voor Christus.<sup>18</sup> Dit omdat in deze periode askisten en sarcofagen portretten bevatten. Vertonen de afbeeldingen op de voorkant van de kisten genderspecifieke kenmerken? Hierbij zal naar de verschillende soorten afbeeldingen worden gekeken, waarbij gebruik zal worden gemaakt van het onderzoek uit hoofdstuk een. Daarna zal verder in worden gegaan op de informatie uit

---

<sup>15</sup> Jean MacIntosh Turfa, 'The *Obesus Etruscus*: Can the Trope be True?' In: Sinclair Bell en Alexandra A. Carpino (red.), *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016) 321-335 en Alexandra A. Carpino, 'Portraiture', in: Jean MacIntosh Turfa, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 1007- 1016.

<sup>16</sup> Helen Nagy, 'Etruscan Terracotta Figurines', in: Jean MacIntosh Turfa, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 993-1006.

<sup>17</sup> Jocelyn Penny Small, 'An Etruscan Funerary Urn', *Record of the Art Museum* 32 (1973) 1, 16-19.

<sup>18</sup> Zie appendix.

hoofdstuk twee door naar verschil in uiterlijke kenmerken van de dekselfiguren van de askisten.

Een van de onderzoeken die al gedaan is naar de askisten van de sarcofagen is gedaan door Jocelyn P. Small. Zij deed een onderzoek naar een asurn uit de tweede eeuw voor Christus, waarbij zij de afbeeldingen op de kist analyseerde.<sup>19</sup> De afbeeldingen die zijn onderzocht bevatten een motief dat vaak wordt gebruikt op askisten. Vier strijders vechten boven een vijfde gevallen man. Small beschrijft ook het deksel van deze specifieke kist. Zij stelt dat de waarde van deze asurnen ligt in het archeologische onderzoek naar de chronologie van de Etruskische askisten. Deze chronologie kan ons vertellen over de Etruskische samenleving.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw was het onderzoek dat werd gedaan naar Etrusken gekleurd door een feministische inslag. Het idee bestond onder vrouwelijke wetenschappers dat vrouwen in de Etruskische cultuur een betere sociale positie hadden dan in andere culturen. Dit kwam mede doordat vrouwen in Etrurië wijn mochten drinken samen met mannen, naast hun eigen man. In deze scriptie doe ik een poging van dit gedachtegoed af te stappen en het verleden als zodanig te beschouwen.

Vedia Izzet probeerde het bevoordeelde beeld dat vrouwen in Etrurië meer privileges zouden hebben dan in andere culturen te herstellen.<sup>20</sup> Izzet stelde dat het grootste probleem met eerdere onderzoeken naar Etruskische vrouwen lag in het feit dat de bronnen uit hun originele grafcontext waren gehaald. Voor de archeologische bronnen geldt dat, zoals eerder gezegd, de meeste bronnen in graven en necropolen zijn gevonden. Bij het onderzoeken hiervan zou volgens Izzet de originele context en functie van deze objecten niet zijn meegenomen.<sup>21</sup> De objecten die in grafcontext zijn gevonden zouden als normale gebruiksvoorwerpen worden bestudeerd, waardoor er conclusies aan werden verbonden die niet terecht zijn. Het decontextualiseren van de objecten houdt in dit geval in dat de grafcontext waarin de voorwerpen zijn gevonden betekent dat ze een andere functie vervulden dan objecten in het dagelijks leven.<sup>22</sup> Hierdoor valt aan de hand van deze

---

<sup>19</sup> Jocelyn Penny Small, 'An Etruscan Funerary Urn', *Record of the Art Museum* 32 (1973) 1, 16-19.

<sup>20</sup> Vedia Izzet, 'Towards a Reappraisal', in: James, Sharon L. en Dillon, Sheila (red.), *A Companion to Women in the Ancient World* (Oxford 2012) 66-78, aldaar 66.

<sup>21</sup> Izzet, 'Towards a Reappraisal', aldaar 71.

<sup>22</sup> Ibidem 71.

voorwerpen niet een generalisatie te maken over de voorwerpen van de Etrusken in het algemeen. Voor askisten en sarcofagen geldt dat deze ook gebonden zijn aan de grafcontext waarin ze zijn gevonden. Voor tekstueel onderzoek ging het volgens Izzet om de achterliggende (propagandistische) intenties van de auteurs.<sup>23</sup> Zo zijn de teksten van de auteur Livius over de Etrusken bedoeld om de identiteit van de Romeinen te versterken, onder de heerschappij van Augustus. Hierbij gebruikte Livius de Etrusken om de morele politiek van Augustus te legitimeren. Deze teksten zeggen dus meer over hoe de Romeinen zichzelf wilden profileren dan over de Etruskische samenleving. Er is hier dus sprake van *othering*: de Romeinen scheppen hun identiteit door zich af te zetten tegen anderen en de bijbehorende eigenschappen die als slecht worden beschouwd.<sup>24</sup>

Om sociale verhoudingen te kunnen onderzoeken is het belangrijk om dit te definiëren. In deze scriptie wordt gesproken over de sociale verhoudingen tussen mannen en vrouwen. Hierbij wordt gekeken naar in hoeverre er onderscheid te zien is tussen mannen en vrouwen in de manier waarop de overledenen zijn vertegenwoordigd in de Etruskische cultuur, zowel in de samenleving, religie en op askisten en sarcofagen. Belangrijk is om hierbij te bedenken dat, met name aan het begin van de derde eeuw v.Chr., askisten en sarcofagen alleen voor de bovenlaag van de bevolking waren weggelegd. De aannames die in deze scriptie worden gedaan hebben dan ook betrekking op deze groep.

---

<sup>23</sup> Vedia Izzet, 'Towards a Reappraisal', in: James, Sharon L. en Dillon, Sheila (red.), *A Companion to Women in the Ancient World* (Oxford 2012) 66-78, aldaar 67.

<sup>24</sup> Izzet, 'Towards a Reappraisal', aldaar 68.



## Hoofdstuk 1: Vrouwen, religie en de Etruskische samenleving

In dit hoofdstuk zal een beeld worden geschetst van de rol van vrouwen in de Etruskische samenleving. Hiervoor zullen twee verhalen opgeschreven door Romeinse auteurs worden behandeld: de verkrachting van Lucretia en de verhalen over de Etruskische koningin van Rome Tanaquil.<sup>25</sup> Het verhaal van Lucretia is een belangrijk verhaal omdat het ons informatie verschaft over Etruskische vrouwen. Dit kan worden gebruikt voor de beeldvorming van de rol van vrouwen in de Etruskische samenleving. Voor het verhaal van Lucretia zal gebruik worden gemaakt van het werk van Livius. Eerst zullen de problemen rondom het werk van Livius worden geschetst en daarna zal worden benoemd wat we wel kunnen met deze teksten. Over koningin Tanaquil zijn verschillende verhalen geschreven. Zij werd gezien als een vrouw die zich overmatig bemoeide met het leven van de mannen om haar heen. Dit is zeer interessant voor een cultuur waarover wordt gezegd dat vrouwen belangrijker zijn dan in omliggende culturen. Zoals in de inleiding is gezegd probeert deze scriptie niet alleen vrouwen in de Etruskische samenleving te beschrijven, maar juist hun verhouding tot de mannelijke Etrusken. Om dit te begrijpen wordt naast de twee verhalen over vrouwelijke Etrusken ook de tekstuele *obesus etruskus* behandeld.<sup>26</sup> Zijn de Romeinse bronnen net zo negatief over de mannelijke Etrusken als over de vrouwen?

Na het behandelen van de samenleving van de Etrusken zal worden gekeken naar vrouwen in de Etruskische religie en in het verlengde hiervan de mythologie. Hier zal worden gekeken naar de rol die vrouwen binnen de religie en verhalen vervullen en hoe dit verschilt van omliggende culturen zoals de Grieken en de Romeinen, waarvan zoals we zullen zien een groot deel van de mythologische verhalen zijn overgenomen. Om dit te kunnen doen zal eerst een beeld van de Etruskische religie worden geschetst. Hierbij zal worden gekeken gefocust op de rol die vrouwen binnen deze religie vervulden. Ten tweede zullen verschillende mythologische verhalen van de Etrusken worden vergeleken met dezelfde verhalen bij de Grieken. Aan de hand van de kennis opgedaan in dit hoofdstuk zal

---

<sup>25</sup> Gretchen E. Meyers, 'Tanaquil: The Conception and Construction of an Etruscan Matron', in: Bell, Sinclair en Carpino, Alexandra A. (red.) *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016) 305 – 320, aldaar 312.

<sup>26</sup> Jean MacIntosh Turfa, 'The *Obesus Etruscus*: Can the Trope be True? In: Bell, Sinclair en Carpino, Alexandra A., (red.), *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016) 321-335, aldaar.

in hoofdstuk drie worden gekeken of dit beeld overeenkomt met het beeld dat ontstaat na analyse van de askisten en sarcofagen.

### 1.1 Vrouwen in de Etruskische samenleving

Om de verhoudingen in de samenleving van de Etrusken te begrijpen is het van belang om de beperkingen van de belangrijkste bronnen hiervoor, namelijk de teksten van Romeinse auteurs, te bespreken. Gretchen E. Meyers vat de grootste problemen voor het analyseren van vrouwen in de Etruskische samenleving aan de hand van Romeinse bronnen samen: *'... given that all the written sources for female practices – Roman or Etruscan - come predominantly from elite male writers, and thus represent ideals or perceptions rather than actuality.'*<sup>27</sup> Zoals Meyers zegt ligt een groot probleem bij het feit dat de teksten zijn geschreven door elitaire mannen en dus niet de werkelijkheid weergeven, maar een ideaalbeeld van hoe bijvoorbeeld vrouwen zich dienden te gedragen. Een belangrijk punt dat Meyers hier niet noemt is dat veel van de bronnen teruggrijpen op een vroegere periode, waardoor de betrouwbaarheid sterk vermindert. In de periode waarin Livius schrijft bestaan de Etrusken, hun religie en cultuur nog, ondanks dat hun belang sterk verminderd is. De teksten van Livius schetsen waarschijnlijk een beeld dat past bij de Etrusken van de tijd waarin hij leeft, waardoor zijn teksten ons toch kennis geven van de Etrusken. De waarde en normen die worden geprojecteerd op het verleden zijn waarschijnlijk meer van toepassing op het heden van de auteurs. Zo is in de werken van Livius waarschijnlijk de moraalpolitiek van zijn opdrachtgever keizer Augustus terug te zien, waardoor het verleden wordt gebruikt om normen en waarden van het heden te staven.<sup>28</sup> Toch is aan deze bronnen weldegelijk nuttige informatie over de Etrusken te ontleen. Zo moet het beeld dat geschetst wordt resoneren bij de lezers, anders wordt de boodschap niet begrepen. In dit hoofdstuk zal worden geprobeerd het beeld dat wordt geschetst door de klassieke auteurs te nuanceren.

Titus Livius werd geboren rond 59 v. Chr. in Padua. Hij schreef in opdracht van keizer Augustus een algemene geschiedenis van het Romeinse Rijk, beginnend bij de vlucht van

---

<sup>27</sup> Gretchen E. Meyers, 'Tanaquil: The Conception and Construction of an Etruscan Matron', in: Sinclair Bell en Alexandra A. Carpino (red.) *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016), 305 – 320, aldaar 312.

<sup>28</sup> Vedia Izzet, 'Towards a Reappraisal', in: James, Sharon L. en Dillon, Sheila (red.), *A Companion to Women in the Ancient World* (Oxford 2012) 66-78, aldaar 68.

Aeneas uit Troje, die de veronderstelde stichter van de stad Rome. In dit boek staat ook het verhaal van Lucretia, dat hierna kort uiteen zal worden gezet.<sup>29</sup> Het verhaal van Lucretia speelt zich af tijdens het Romeinse Koninkrijk (ca. 753 – 509 v. Chr.). De hoofdpersoon is Sextus Tarquinius, de Etruskische koning van Rome. Tijdens een oorlog campagne weg van de gemakken van thuis komt het gesprek op hun vrouwen, waarna een wedstrijd ontstaat over wie de beste vrouw heeft. Ze rijden terug naar Rome, waar ze de vrouwen van de meeste mannen zien feesten en drinken. Alleen Lucretia zit braaf wol te spinnen met haar dames. Sextus Tarquinius keert terug en verkracht Lucretia, waarna zij haar vader en man bij zich roept en vertelt wat er is voorgevallen:

*"Neen; wat voor goeds kan er zijn voor een vrouw, die haar eerbaarheid heeft verloren? Een andere man heeft, Collatinus, geslapen in uw bed. Maar alleen mijn lichaam is bezoedeld, mijn geest is onschuldig: de dood zal mijn getuige zijn. Maar reikt mij uw rechterhand en belooft mij, dat de echtbreker niet ongestraft zal blijven."*<sup>30</sup>

Voor Lucretia ligt het grootste probleem van dit voorval in de krenking van haar eer. Een eervolle vrouw neemt haar eigen leven na dit voorval. Dit element van het verhaal hoort wellicht eerder bij de moraalpolitiek van keizer Augustus dan dat dit werkelijk de gang van zaken was in een dergelijke situatie.<sup>31</sup> Livius gebruikt de Etruskische vrouwen om de deugd van de Romeinse vrouw te benadrukken.

Voor deze scriptie is het gedeelte waar Lucretia wordt afgezet tegen de vrouwen van de Etruskische adel belangrijker. Ondanks dat de referentie kort is, wordt het goede gedrag van Lucretia die thuisblijft om wol te spinnen af gezet tegen de wilde Etruskische vrouwen die zijn gaan feesten en drinken. Het idee dat Etruskische vrouwen wijn dronken, terwijl dit voor Romeinse vrouwen verboden was en zich actief mengde in feesten komt ook uit andere bronnen naar voren. Volgens Cato de oudere zou in Rome voor vrouwen op wijn

---

<sup>29</sup> Titus Livius: *Koekollum*.

<sup>30</sup> Livius 'Vanaf de stichting van de stad I, 57 – 58: Lucretia', uit: Barnsteen. Een bundel verhalen uit de klassieke oudheid, vertaald en toegelicht door M. A. Schwartz. MCMLIII, Amsterdam / Brussel, Elsevier.

<sup>31</sup> Brigitte Ford Russel, 'Wine, Women, And the Polis: Gender and the Formation of the City-State in Archaic Rome', *Greece & Rome* 50 (2003) 1, 77-84, aldaar 79.

drinken dezelfde straf staan als op vreemdgaan: het (mannelijke) hoofd van de familie mocht de vrouw doden.<sup>32</sup> Of dit in de praktijk gebeurde wordt betwist. Volgens Brigitte Ford Russel zagen de Romeinen een connectie tussen het drinken van wijn en seksuele transgressie. Hierdoor werd er door de Romeinen negatief gedacht over dronkenschap, zowel voor mannen als vrouwen. Omdat vrouwen minder in staat werden geacht hun lusten te kunnen bedwingen werd wijn hun verboden.<sup>33</sup>

Op verschillende afbeeldingen is te zien dat Etruskische vrouwen wel wijn mochten drinken. Zo stelt Tom B. Rasmussen dat op de afbeeldingen in grafcontext vaak banketten worden afgebeeld, waarbij mannen en vrouwen gelijkwaardig worden afgebeeld.<sup>34</sup> Naast dat er geen onderscheid werd gemaakt tussen mannen en vrouwen was het voor vrouwen gebruikelijk om zich tijdens feesten onder mannen te begeven.<sup>35</sup> Anthony S. Tuck beschrijft een scène op een urn, waar zowel mannen als vrouwen zijn afgebeeld in een vergelijkbare setting. Tuck stelt dat hieraan af te lezen is dat de vrouwen in dit opzicht gelijk waren aan mannen, omdat aan de context op de afbeelding geen verschil in status is aangegeven. Tuck noemt het voorbeeld van Griekse kunst, waar vrouwen vaak een inferieure rol aan mannen krijgen op afbeeldingen, bijvoorbeeld als fluitspeelster of prostituee.<sup>36</sup>

Ook valt er een duidelijk verschil te zien in de houding tegenover het consumeren van wijn tussen de Romeinen en de Etrusken. Voor Romeinse vrouwen was het verboden om wijn te drinken op straffe van dood, maar in hoeverre dit in de praktijk ook daadwerkelijk werd nageleefd is de vraag.<sup>37</sup> Wel is duidelijk dat voor de Etrusken er geen verbod gold op het drinken van wijn voor vrouwen. Tijdens banketten was het voor vrouwen niet alleen toegestaan om aanwezig te zijn, ze mochten zich zelfs mengen met andere mannen. Aan de iconografie is te zien dat de vrouw op deze feesten gelijkwaardig was. De vraag die hieruit volgt is in hoeverre dit betekend dat in de Etruskische samenleving

---

<sup>32</sup>Brigitte Ford Russel, 'Wine, Women, And the Polis: Gender and the Formation of the City-State in Archaic Rome', *Greece & Rome* 50 (2003) 1, 77 aldaar 78.

<sup>33</sup>Ford Russel, 'Wine, Women, And the Polis', aldaar 79.

<sup>34</sup>Tom B. Rasmussen, 'The Imagery of Tomb Objects (lokal and imported) and Its Funerary Relevance' in: Jean Macintosh Turfa, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 672-680, aldaar 674.

<sup>35</sup>Anthony S. Tuck, 'The Etruscan Seated Banquet. Villanovan Ritual and Etruscan Iconography', *American Journal of Archeology*, 98 (1994) 4, 617-628, aldaar 618, 620.

<sup>36</sup>Tuck, 'The Etruscan Seated Banquet', aldaar 627.

<sup>37</sup>Ford Russel, 'Wine, Women, And the Polis', aldaar 78.

vrouwen in andere aspecten ook gelijk waren. Hier hoopt de rest van dit hoofdstuk antwoord op te geven.

Het andere belangrijke verhaal over een Romeinse koning waarbij vrouwen een grote rol speelden is het verhaal van Tarquinius Priscus.<sup>38</sup> Ook voor dit verhaal is Livius de belangrijkste bron. Tarquinius was half Etrusk en half Griek en trouwde met de aristocratische Tanaquil uit de stad Tarquinia. Doordat de adellijke Tanaquil trouwde met iemand met een lagere status besloten ze naar Rome te trekken om een nieuw en hopelijk beter leven te beginnen. Door te luisteren naar de opdrachten van Tanaquil werd Tarquinius koning na het overlijden van de oude koning, met wie Tarquinius goed bevriend was. Zo kon het dat een Etrusk koning van Rome werd. Na de dood van haar man hielp Tanaquil een dienstjongen op de troon. In dit verhaal vervult Tanaquil een belangrijke rol als profeet, een *skill* die vaak in verband wordt gebracht met Etrusken, zoals we verder in dit hoofdstuk zullen zien. Tanaquil krijgt een visioen waardoor ze weet wie na haar man de koning zal worden. Naast haar rol als profeet is Tanaquil ook vaak aanwezig op belangrijke transitionele momenten.<sup>39</sup> Livius probeert hier, net als in het verhaal over Lucretia, een les te verbinden over de rol die de vrouw zou moeten spelen in de samenleving: vrouwen moeten zich niet bemoeien met de politiek. Wellicht omdat de vrouw van keizer Augustus een vergelijkbare rol speelde in de opvolging na de dood van haar man bij het aanstellen van de nieuwe keizer voelde Livius zich genoodzaakt dit duidelijk te maken.<sup>40</sup> Ondanks het feit dat Tanaquil dus negatief wordt afgeschilderd stelt Meyers dat de manier waarop Tanaquil duidelijk aanwezig is in het leven van haar man weerklank vindt in de rol die vrouwen in Etruskische huishoudens vervulden.

Naast het boek van Livius zijn er ook andere auteurs die het verhaal van Tanaquil hebben opgeschreven, zoals Ovidius en Dionysius van Halicarnassus.<sup>41</sup> Livius beschrijft als enige Tanaquil niet als vervaardiger van kledij voor haar man, wellicht, zoals in het verhaal van Lucretia is beschreven, omdat dit werd gezien als een deugd voor Romeinse vrouwen.

---

<sup>38</sup> Zie voor een uitgebreide versie van het verhaal het artikel van Gretchen E. Meyers, 'Tanaquil: The Conception and Construction of an Etruscan Matron', aldaar 307.

<sup>39</sup> Gretchen E. Meyers, 'Tanaquil: The Conception and Construction of an Etruscan Matron', in: Sinclair Bell en Alexandra A. Carpino (red.) *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016), 305 – 320, aldaar 309.

<sup>40</sup> Meyers, 'Tanaquil', aldaar 307.

<sup>41</sup> Ibidem, 307-308

Deze deugd toeschrijven aan een Etruskische vrouw vond Livius wellicht uit den boze. Meyers zet uiteen dat het weven voor vrouwen in de Etruskische cultuur een statussymbool was en anders dan in de Romeinse cultuur niet alleen in huiselijke kringen werd bedreven.<sup>42</sup>

Uit het verhaal van Tanaquil valt te halen dat Etruskische vrouwen wellicht een meer direct aanwezige rol vervulde in het leven van hun man dan Romeinse vrouwen.

Tot slot, om een completer beeld te geven van de Romeinse literaire traditie omtrent de Etrusken wordt de beeldvorming van mannelijke Etrusken besproken. Ten tijde van keizer Augustus worden de Etrusken in verschillende teksten aangeduid met de term *obesus* (vet) of *punguis etruscus* (Etruskische prik).<sup>43</sup> Hierdoor bestond het idee dat Etruskische mannen dik en lui zouden zijn geweest.<sup>44</sup> Het problematische aan deze termen is dat deze ook gezien kunnen worden als positief. Om dik te zijn is namelijk welvaart nodig. Immers, zonder overvloedig eten kan men niet dik worden. Jean MacIntosh Turfa stelt dat er geen reden is om aan te nemen dat Etrusken in werkelijkheid ook dik waren. Om dit te onderzoeken bekeek zij verschillende deksels van sarcofagen, om te kijken of de afgebeelde figuur overgewicht heeft. De enigszins scheve proporties wijdt zij aan de voorzichtigheid waarmee de steenhouwer te werk is gegaan.<sup>45</sup> Sarcofagen die in andere steensoorten zoals alabaster en kalksteen zijn gehouwen hebben meer reliëf en beter gedefinieerde lijven.<sup>46</sup> Hierdoor is niet te zeggen of de Etrusken werkelijk dik waren op basis van de askisten en sarcofagen. Romeinen zagen hun Etruskische tegenhanger als dik en lui, wellicht als reflectie van hun welvaart. Deze negatieve kijk op de Etrusken kan ook terug worden gezien in de manier waarop zowel Etruskische mannen en vrouwen worden weergegeven in de bovengenoemde verhalen.

Uit de verhalen valt dus te halen dat Etruskische vrouwen een andere rol vervulde dan Romeinse vrouwen. Dit uitte zich vooral in de aanwezigheid van Etruskische vrouwen op banketten, waar zij waarschijnlijk hetzelfde mochten als hun mannen. Daarnaast vervulde

---

<sup>42</sup> Gretchen E. Meyers, 'Tanaquil: The Conception and Construction of an Etruscan Matron', in: Sinclair Bell en Alexandra A. Carpino (red.) *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016), 305 – 320, aldaar 312.

<sup>43</sup> Jean MacIntosh Turfa, 'The Obesus Etruscus: Can the Trope be True? In: Sinclair Bell en Alexandra A. Carpino (red.), *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016) 321-335, aldaar 322.

<sup>44</sup> MacIntosh Turfa, 'The Obesus Etruscus', aldaar 321.

<sup>45</sup> Ibidem, 324.

<sup>46</sup> Ibidem.

Etruskische vrouwen een actieve rol in besluitvorming in het leven van hun man dan hun Romeinse tegenhanger. Deze verhalen zijn gekleurd door een negatief beeld van de Etrusken in het algemeen.

## 1.2 Vrouwen in de religie van de Etrusken

In deze paragraaf zal een beeld van het religieuze leven van de Etrusken worden geschetst waarbij zal worden gekeken naar verschillende belangrijke personen in de religie. Zitten hier vrouwen bij? Zo ja, vervullen deze vrouwen dezelfde rol als mannen? Daarna zal de beeldcultuur en de hierbij horende mythologische verhalen van de Etrusken worden bekeken. Ook hier zal worden gekeken welke rol vrouwen vervullen, ten opzichte van vrouwen in de omliggende culturen: worden vrouwen in de beeldcultuur op dezelfde manier weergegeven? Welke verhalen waren belangrijk voor de Etrusken en welke rol speelden vrouwen hierin?

De religie van de Etrusken is in veel opzichten vergelijkbaar met die van de Romeinen en Grieken: een polytheïstische religie, waarbij goden in het dagelijks leven hun wil uitten in de vorm van natuurverschijnselen. De Etruskische religie heeft zelfs namen uit zowel het Grieks overgenomen, zoals Aplu (Apollo), als uit het Latijn (Nethuns en Uni) overgenomen.<sup>47</sup> Dit is een voorbeeld van hoe de Etrusken omgingen met religieuze elementen die zij overnamen van andere culturen: deze werden opgenomen en vervolgens aangepast aan de Etruskische manier van denken. Een voorbeeld is de overname van Griekse verhalen door de Etrusken, waarbij in het begin slechts heldenverhalen hun weg naar de Etrusken vonden. Omdat de Etrusken goden zagen als natuurmachten werden zij niet als menselijke figuren afgebeeld.<sup>48</sup> Later veranderde dit, maar werden goden altijd duidelijk afgebeeld als bovenmenselijk.<sup>49</sup> Naast mythologische verhalen werd ook materiële cultuur overgenomen, zoals bijvoorbeeld terracotta zoals zal worden beschreven in het volgende hoofdstuk.

---

<sup>47</sup> Erika Simon, 'Gods in Harmony: The Etruscan Pantheon' in: Nancy Thomson de Grummond en Erika Simon (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 45-65, aldaar 47.

<sup>48</sup> Simon, 'Gods in Harmony', aldaar 45.

<sup>49</sup> Edlund-Berry, Ingrid E.M., 'Religion: The Gods and the Places', in: Macintosh Turfa, Jean, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 557-565, aldaar 557.

Een onderscheid tussen de Etruskische religie en de Romeinse was dat de goden hun wil lieten kennen aan de mens door middel van natuurverschijnselen. De profeet Tages leerde de Etrusken deze natuurverschijnselen te verklaren door middel van *augurien*. Grieken en Romeinen maakten ook gebruik van *augurien* (het lezen van ingewanden voor tekenen van de goden). In Rome werden deze rituelen vaak uitgevoerd door Etrusken of aan de hand van Etruskische boeken hierover.<sup>50</sup> Het belangrijkste boek was de *Etruscan disciplina*, waarin de leer van de profeet Tages stond opgeschreven. Helaas zijn hier geen kopieën van overgebleven.<sup>51</sup> De Romein Seneca zei over *auguren* het volgende:

*'This is the difference between us and the Etruscans ... Since they attribute everything to the divine, they are led to believe not that events have a meaning because they have happened, but that they happen in order to express a meaning.'*<sup>52</sup>

Volgens Armando Cherici waren, zoals deze quote van Seneca ondersteunt, voor de Etrusken vrijwel alle natuurverschijnselen een teken van de goden dat geïnterpreteerd diende te worden.

Naast Tages beschrijft Nancy Thomson de Grummond nog een belangrijk figuur voor de Etruskische profetentraditie, namelijk de nymf Begoe.<sup>53</sup> Deze nymf, die in Latijnse teksten met de naam Vegoia wordt aangeduid, zou de auteur zijn van verschillende belangrijke boeken over het lezen van *auguriën*.<sup>54</sup> De profetie waarin Begoe het ontstaan van de wereld beschrijft is overgebleven in een Romeinse tekst. Wat interessant is aan deze nymf voor dit onderzoek is dat het voor de Etrusken blijkbaar niet onmogelijk is voor een belangrijk religieus figuur om vrouw te zijn. Dit geldt natuurlijk voor Romeinen ook waar Vestaalse maagden ook belangrijke rollen vervullen. Profeten verschillen van rol met priesteressen, omdat deze eerder vergeleken kunnen worden met helden: hun leven is

---

<sup>50</sup> Nancy Thomson de Grummond, 'Prophets and Priests', in: Nancy Thomson de Grummond en Erika Simon (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 27-44, aldaar 33.

<sup>51</sup> Nancy Thomson de Grummond, 'Introduction', in: Nancy Thomson de Grummond en Erika Simon (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 1-8, aldaar 1.

<sup>52</sup> Cherici, Armando, 'The science of the Etruscans' in: Macintosh Turfa, Jean, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 683-694, aldaar 685.

<sup>53</sup> Thomson de Grummond, 'Prophets and Priests', aldaar 30.

<sup>54</sup> Ibidem, 30.



mythisch van aard, maar geworteld in een wereld die vergelijkbaar is met de onze. Hierdoor is de profeet Zoals in de vorige paragraaf beschreven werden aan Tanaquil ook voorspellingen toegeschreven. Hierdoor was zij in staat om bij de geboorte van een kind te voorspellen dat hij de volgende koning zou worden.<sup>55</sup> Of vrouwen bij de Etrusken daadwerkelijk in staat werden geacht de wil van de goden te kunnen lezen is hieruit niet direct uit te concluderen. Gretchen Meyers stelt dat het niet aannemelijk is dat dit een weerspiegeling is van vrouwen in de Etruskische samenleving.<sup>56</sup> Vrouwen in Etrurië mochten waarschijnlijk niet *auguriën* lezen; deze rol was weggelegd voor mannen. Het toeschrijven van de voorspellende gaven aan Tanaquil paste in het beeld dat de Romeinen hadden van de Etrusken, aangezien ook in Rome de *auguriën* meestal werden gelezen door Etruskische priesters. Hieruit kan nog niet worden geconcludeerd dat Etruskische vrouwen op religieus gebied dezelfde rol vervulden als mannen, ondanks dat een van de belangrijkste profeten een vrouwelijke nimf was. Aan de hand van de bron is te stellen dat vrouwen bij de Etrusken wellicht een andere rol vervulde dan bij de Romeinen, maar er is geen zekere uitspraak over te doen.

Zoals eerder gezegd zijn de belangrijkste directe bronnen van informatie over de Etrusken de gevonden inscripties. Een belangrijk deel van de belangrijkste inscripties die bewaard zijn gebleven, zijn gevonden naast afbeeldingen, bijvoorbeeld als beschrijving van de afgebeelde figuren en scènes.<sup>57</sup> Hierdoor zijn er zaken bekend over de namen van goden en de verhalen die zijn afgebeeld. Veel van de verhalen zijn overgenomen uit Griekenland in de zevende eeuw, door het intensieve handelscontact tussen de Etrusken en de Grieken. De verhalen die zijn overgenomen zijn aangepast aan de Etruskische cultuur. De verschoven nadruk in de verhalen van de Etrusken kan ons iets vertellen over hetgeen waar zij belang aan hechtten.

Een van de favoriete goden die de Etrusken afbeeldden is Herclē (de Etruskische vorm van Heracles), omdat hij niet alleen onsterfelijk werd gemaakt maar ook werd toegelaten op Olympus, waardoor hij dus gelijk werd gesteld aan de goden. Voor de

---

<sup>55</sup> Gretchen E. Meyers, 'Tanaquil: The Conception and Construction of an Etruscan Matron', in: Sinclair Bell en Alexandra A. Carpino (red.) *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016), 305 – 320, aldaar 312

<sup>56</sup> Meyers, 'Tanaquil', aldaar 308

<sup>57</sup> Larissa Bonfante, 'Etruscan Inscriptions and Etruscan Religion', in: Nancy Thomson de Grummond, en Erika Simon, (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 9-26, aldaar 9.

Etrusken maakte dit Hercle een grotere held van de andere helden in de Griekse mythologie. Dit weten we omdat hij in de Etruskische iconografie werd hij vaak afgebeeld samen met Tin (Zeus) de Olympus op lopend, terwijl in Griekenland Heracles vaak achter Zeus aan liep.<sup>58</sup> De Etrusken zagen Hercle dus gelijk aan Tin en niet ondergeschikt. De vergoddelijking van Hercle is in de Etruskische iconografie niet aanwezig.<sup>59</sup> Wel werd Hercle vaak afgebeeld tijdens de strijd met Uni (Hera) of op het moment van verzoening.<sup>60</sup> Het moment van verzoening en de acceptatie van Hercle door Uni wordt gesymboliseerd door Hercle die de melk van Uni drinkt. De nadruk in dit verhaal ligt dus sterk op de moederrol die Uni vervulde en de verzoening in de Etruskische iconografie, terwijl dat in de Griekse traditie niet het geval is. Deze typische vrouwenrol wordt door de Etrusken sterker gewaardeerd dan in de Griekse narratieve traditie.

Turan (Aphrodite) wordt in de Etruskische traditie vaak vergezeld door demonen. Deze demonen zijn een typisch Etruskische toevoeging aan Griekse scènes, niet alleen bij Turan.<sup>61</sup> Demonen zijn vaak aanwezig bij het begeleiden van overledenen naar de onderwereld.<sup>62</sup> Zij werden gezien als bewakers van de doorgang tussen de wereld van de levenden en de doden. Dit wordt geïllustreerd op **Sarcofaag 6**, waar een demoon in de deuropening staat. Daarbij worden demonen vaak afgebeeld als beschermers en helpers van helden. Op **Sarcofaag 6** is ook te zien hoe een demoon een vrouw in de richting van de deur duwt en zo haar naar de onderwereld begeleidt. Naast het beschermen van de overleden zielen worden demonen ook afgebeeld als beschermers van helden. Op **Askist 8** te zien hoe Vanth Odysseus beschermt tegen de cycloop terwijl hij en zijn bemanning van het eiland weg proberen te vluchten. De demonen zijn vrouwelijke figuren waar groot belang aan werd gehecht. De vraag blijft in hoeverre deze mythologische wezens een weerspiegeling zijn van de sociale verhoudingen in het dagelijks leven van de Etrusken.

---

<sup>58</sup> Ingrid Krauskopf, 'Myth in Etruria' in: Sinclair Bell en Alexandra A. Carpino (red.) *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016), 388- 409, aldaar 369.

<sup>59</sup> Erika Simon, 'Gods in Harmony: The Etruscan Pantheon' in: Nancy Thomson de Grummond en Erika Simon (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 45-65, aldaar 51.

<sup>60</sup> Simon, 'Gods in Harmony: The Etruscan Pantheon', aldaar 51.

<sup>61</sup> Turan scènes zijn vaak afgebeeld op de achterkant van spiegels, omdat Turan als godin van de liefde en de schoonheid werd gezien. Vaak is het Paris oordeel afgebeeld. Turan is vrijwel nooit alleen afgebeeld, maar meestal omringt door Eros en/of demonen. Zie voor meer informatie Ingrid Krauskopf, 'Myth in Etruria', in: Sinclair Bell en Alexandra A. Carpino (red.) *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016), 397-409, aldaar 398.

<sup>62</sup> Ingrid Krauskopf, 'The Grave and Beyond in Etruscan Religion', in: Nancy Thomson de Grummond en Erika Simon (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006), 66-89, aldaar 67.

## Deelconclusie

In dit hoofdstuk is een beeld geschetst van de rol van vrouwen in de Etruskische samenleving door allereerst twee verhalen over Etruskische vrouwen uiteen te zetten. Livius beschrijft Tanaquil vooral als bemoeizuchtig; Tanaquil houdt zich bezig met de carrière van haar man. Wellicht is dit gebaseerd op de daadwerkelijke rol die Etruskische vrouwen in de tijd van Livius binnen het huwelijk vaak vervulden. Ook hebben we gezien dat vrouwen bij de Etrusken mochten deelnemen aan banketten en zich mengen onder andere mannen dan degene die ze getrouwd waren, terwijl Romeinse vrouwen vaak niet eens aanwezig mochten zijn. Voor Romeinse vrouwen, zo stelt Brigitte Ford Russel, was het zelfs verboden om wijn te drinken. Niet bekend is hoe streng dit in de praktijk werd gebracht. Het negatieve beeld over Etrusken beperkt zich niet tot de vrouwen, maar gaat ook op voor de Etruskische man. Hieruit concluderen dat mannen en vrouwen in de Etruskische samenleving gelijk waren is een grote stap. Wel valt te beargumenteren dat het de Etruskische vrouwen meer rechten hadden dan hun Romeinse tegenhangsters.

Uit een analyse van de Etruskische religie is gebleken dat niet alle belangrijke profeten mannen waren. Hieruit valt te concluderen dat vrouwen ook een belangrijke rol konden vervullen. Koningin Tanaquil werd ook beschreven als een profeet, ondanks dat uit de bronnen blijkt dat het voor vrouwen niet gebruikelijk was om priester te worden en *auguries* te houden. Dit was alleen weggelegd voor mannen. Vrouwen hadden in de religie niet dezelfde rol als mannen. Een ander belangrijk verschil in de religie van de Etrusken ten opzichte van andere beschavingen uit dezelfde periode is dat vrouwen een andere iconografische traditie hebben. Vrouwen bij de Etrusken worden vooral afgebeeld in een moederrol. In verhalen, zoals die van Hercle, die in verschillende culturen voorkomt ligt de nadruk van de Etrusken op de moederrol van Uni. Ook spelen de vrouwelijke vormen van demonen een belangrijke rol in de religie als helper van helden en bij het oversteken naar de onderwereld.

Uit de literaire bronnen blijkt dat in vergelijking met andere culturen hadden de Etruskische vrouwen meer vrijheid in het dagelijks leven dan in vrouwen in Rome. Dit betekent niet dat vrouwen direct gelijk waren in sociaal opzicht, maar geeft in mijn ogen wel een duidelijk verschil aan in de sociale rol van vrouwen binnen de Etruskische cultuur. Aan

de hand van dit gegeven zal in hoofdstuk drie worden gekeken of dit beeld ook uit de primaire bronnen, in de vorm van askisten en sarcofagen, naar voren komt.

## Hoofdstuk 2: individualiteit en askisten in de Etruskische samenleving

In dit hoofdstuk worden individualiteit en de uiterlijke kenmerken op de askisten en sarcofagen van de Etrusken onderzocht. Hiervoor zal eerst worden gekeken naar een van de meest interessante aspecten van de askisten en sarcofagen die werden gemaakt door de Etrusken, namelijk de gezichten. Wat zette de Etrusken ertoe om portretten te gaan maken en wat waren voor hen de belangrijkste aspecten van deze portretten? Aan de hand van de aspecten waar de Etrusken de nadruk op legden is het mogelijk om daarna mannen en vrouwen te vergelijken. Met kennis van de achtergrond van de portrettraditie zal in het derde hoofdstuk worden gekeken of er op de askisten en sarcofagen verschillen te zien zijn tussen de portretten van mannen en vrouwen. Is er een verschil in details tussen mannen en vrouwelijke portretten?

In de tweede paragraaf zullen de overige uiterlijke kenmerken van de askisten en sarcofagen worden onderzocht. Hierbij zal worden gekeken naar de overige onderdelen van de askisten en sarcofagen waarmee individualiteit kan worden weergegeven. Allereerst zullen de verschillende materialen waarvan askisten en sarcofagen van werden vervaardigd onderzocht, omdat dit effect heeft op de individualiteit van de verschillende aspecten van de askisten. Om te kijken op welk element van de askisten de Etrusken het meeste nadruk legden zullen twee vrijwel identieke askisten met elkaar worden vergeleken. Door te kijken welk element van de askisten en sarcofagen het belangrijkste was, kan worden gekeken of de weergave hiervan verschilt bij mannen en vrouwen. Ook deze kennis zal worden gebruikt in het derde hoofdstuk om het verschil tussen de askisten en sarcofagen van mannen en vrouwen te kunnen beschrijven.

### 2.1 Individualiteit in portretten

In deze paragraaf wordt de portrettraditie van de Etrusken onderzocht. Hierbij zal worden gekeken in hoeverre de portretten werkelijke weergave van de overledenen zijn. Waar leggen de Etrusken de nadruk op binnen de portretten? Het begrijpen van de traditie rondom de portretten op de askisten is relevant voor deze scriptie omdat er hierdoor iets te zeggen valt over de specifieke functie, of waarde, die de Etrusken gaven aan dit onderdeel van de askisten. Om te beginnen zal de opkomst van de portrettraditie worden beschreven.

Otto Brendel stelt dat de Etruskische beschaving niet de eerste beschaving was die generieke representaties van gezichten maakte, maar dat de Etrusken de eersten waren in het westen die overstapten naar specifieke representatie.<sup>63</sup> Beschavingen zoals de Grieken en de Egyptenaren maakten realistische portretten lang voor de opkomst van de Etruskische beschaving. De manier waarop Etruskische portretten verschillen zal hierna worden beschreven.

Zoals beschreven in het vorige hoofdstuk geloofden de Etrusken dat na het overlijden een reis begon naar de onderwereld, begeleid door demonen. Na aankomst in deze onderwereld kwam men terecht in een eeuwig banket, wat de liggende houding van de figuren op de askisten en sarcofagen verklaard. De portretten van de dekselfiguren waren een manier voor de Etrusken om de doden te vereren. Het vereren van de doden werd mede mogelijk gemaakt door hen te vereeuwigen in de vorm van een *memorial image*, ofwel een portret ter ere van een overledene.<sup>64</sup> Deze beeldende weergaven van de overledenen werden niet alleen in graven bijgezet, maar ook weleens binnenshuis. De beelden die binnenshuis werden geëerd waren vaak bustes maar konden ook volledige standbeelden zijn.<sup>65</sup> Alexandra Carpino beschrijft hoe bij beide soorten beelden zowel uiterlijke kenmerken werden weergegeven, als ook de leeftijd en de gezondheid.<sup>66</sup> Dit werd gedaan in het portret, de kleding en details zoals haarstijl of persoonlijke sieraden. Carpino stelt dat een van de problemen van met deze volledige beelden en bustes is dat niet altijd duidelijk is of het gaat om een beeld van een overledene of van een godheid.<sup>67</sup> Voor dit onderzoek is dit probleem niet van belang omdat, zoals in de volgende paragraaf zal worden beargumenteerd gezichten op askisten en sarcofagen binnen de portrettraditie vallen.

Al in de zevende eeuw voor Christus, in de Villanovaperiode, bestond de traditie om op de deksel van asurnen persoonlijke verwijzing naar de overleden te geven, ook wel biconische urnen genoemd volgens Carpino. Zij wijst erop dat de deksels op de asurnen de bolle vorm van de deksel zou een hoofd of schild zou kunnen voorstellen.<sup>68</sup> Dit zou leiden

---

<sup>63</sup> Alexandra A. Carpino, 'Portraiture', in: Jean Macintosh Turfa, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 1007- 1016, aldaar 1007.

<sup>64</sup> Carpino, 'Portraiture', aldaar 1008.

<sup>65</sup> Ibidem, 1007.

<sup>66</sup> Ibidem, 1009.

<sup>67</sup> Ibidem, 1010.

<sup>68</sup> Ibidem, 1007.

tot het ontstaat van de eerste portrettraditie in Etrurië, waarin portretten worden gemaakt op de deksels van askisten. In de Villanovaperiode werden de meeste asurnen nog gemaakt van brons. Dit verandert in de loop van de tijd naar natuursteen of terracotta. De portretten in deze periode worden gezien als quasi-portretten omdat ze zo ver verwijderd zijn van de contemporaine ideeën over wat een portret is. In het portret worden het karakter, de fysieke eigenschappen en de sociale identiteit van de overledene weergegeven.<sup>69</sup> Een precieze weergave van het gezicht was hierbij niet nodig. De portretten in de Hellenistische periode worden proto-portretten genoemd, omdat ze qua stijl dichter liggen bij ons idee van een portret: de portretten geven een betere weergaven van de fysieke kenmerken van de overledenen en zijn minder abstract dan quasi-portretten.

In de latere askisten gemaakt van terracotta bestaat ook het idee dat het niet nodig was om veel individuele details weer te geven. Toch zijn van de grote hoeveelheid askisten die gevonden zijn er geen twee dezelfde gezichten.<sup>70</sup> Hieruit valt te concluderen dat, ondanks dat de portretten wellicht niet volledig representatief waren voor hoe de overledene er precies uit heeft gezien, er weldegelijk aandacht is besteed aan het creëren van individualiteit bij de verschillende portretten. Hierbij lag de nadruk op het herdenken van de overledenen, persoonlijke kenmerken en niet fysieke representatie. De gezichten in deze periode zijn nog zo sterk verwijderd van representatieve portretten dat een directe weergave van het gezicht niet het beoogde doel kan zijn geweest.

De Etrusken introduceren in hun portretten het concept van persoonlijkheid, waardoor er onderscheid te zien is tussen de verschillende afbeeldingen. Ook zijn er verschillen in kledij en haarstijl. Alexandra A. Carpino beschrijft een sarcofaag van een getrouwd stel uit Ceveteri gemaakt in de tweede helft van de zesde eeuw voor Christus waarvan de gezichtskenmerken typisch zijn voor de stijl uit die tijd. Ondanks dat de gezichten weinig kenmerkende karakteristieken bezitten, werd er volgens Otto Brendel door de verschillen in sieraden en haarstijlen ook persoonlijkheid aan de standbeelden gegeven. Aan de sieraden en kleding is ook te zien dat de geportretteerde leden van de rijke aristocratische families zijn en is werden er individuele kenmerken meegegeven.

---

<sup>69</sup> Alexandra A. Carpino, 'Portraiture', in: Jean Macintosh Turfa, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 1007- 1016, aldaar 1009.

<sup>70</sup> Carpino, 'Portraiture', aldaar 1008.

Voor deze scriptie is met name de verschuiving van na 350 voor Christus in de mate waarin portretten een weergave zijn van de persoon in kwestie belangrijk, omdat de askisten en sarcofagen die in het volgende hoofdstuk zullen worden bestudeerd deze vorm van portretten bevatten.<sup>71</sup> Carpino beargumenteert dat de portretten in deze periode quasi portretten zijn die binnen een *'coded social vocabulary'* vallen.<sup>72</sup> Hiermee wordt bedoeld dat de portretten beeldelementen bevatten die voor de toeschouwers in de tijd van vervaardiging te begrijpen waren. Aan de hand van een onderzoek naar verband tussen een skelet en de gelaatstreken van het hoofd van een sarcofaag heeft Carpino vastgesteld dat deze sterk overeenkwamen. Door dit onderzoek zal in deze scriptie worden aangenomen dat de portretten in de Hellenistische periode, waarin de askisten en sarcofagen in het volgende hoofdstuk zijn vervaardigd, een weergave zijn van de fysieke kenmerken van de overledenen.<sup>73</sup>

Er valt dus te zeggen dat de portretten niet een perfecte representatieve weergave zijn van de overledenen. De persoonlijkheid, gesteldheid en leeftijd worden van de overledenen worden aangebracht.<sup>74</sup> Ook is duidelijk dat de fysieke kenmerken van overledenen weldegelijk terug te zien zijn op de portretten van askisten en sarcofagen.

## 2.2 Vervaardiging en individualiteit

In deze paragraaf zal worden onderzocht in hoeverre steensoorten, hun eigenschappen en de sekse van de overledenen verband houden. Houdt de mate van individualiteit die de voor de Etrusken belangrijk was, zoals onderzocht in de vorige paragraaf, verband met de steensoorten die werden gebruikt bij het vervaardigen van askisten en sarcofagen? In andere woorden: welk effect heeft steensoort op askisten en sarcofagen en in het verlengde hiervan, verschil tussen mannen en vrouwen? Om dit te onderzoeken worden eerst de meest voorkomende steensoorten en technieken die gebruikt werden bij het maken van askisten onderzocht. Daarna wordt onderzocht welk effect dit voor de uiterlijke

---

<sup>71</sup> Alexandra A. Carpino, 'Portraiture', in: Jean Macintosh Turfa, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 1007- 1016, aldaar 1013.

<sup>72</sup> Carpino, 'Portraiture', aldaar 1011.

<sup>73</sup> Met de Hellenistische periode wordt de periode bedoeld beginnend bij de stichting van de Diadochen rijken na dood van Alexander de grote in 322. Deze periode eindigend in het jaar 30 v. Chr. bij de verovering van het laatste Diadochen rijk door de Romeinen, na de dood van Cleopatra. Zie hiervoor ook <<..>>

<sup>74</sup> Carpino, 'Portraiture', aldaar 1009.



eigenschappen van askisten en sarcofagen heeft aan de hand van een casestudy van twee askisten, waarmee in het volgende hoofdstuk dit getest zal worden.

De belangrijkste technieken die werden gebruikt door de Etrusken vallen uiteen in twee groepen: steensoorten die met de hand gehouwen werden en terracotta kisten gemaakt met behulp van mallen. De belangrijkste natuurstenen die werden gebruikt voor askisten en sarcofagen waren alabaster, tufa en travertijn. Tufa is een vulkanisch gesteente, waarvan een van de belangrijkste eigenschappen broosheid is. Het bewerken van dit gesteente en het aanbrengen van reliëf, wat belangrijk is voor het maken van portretten, is hierdoor moeilijker.<sup>75</sup> Alabaster en travertijn waren meer begeerlijke steensoorten, waar het aanbrengen van reliëf door de hardheid van de steen makkelijker was.<sup>76</sup>

Het maken van terracotta askisten is gestoeld op een Griekse uitvinding, waarvan wordt gedacht dat deze met Demaratus van Korinthe in de zevende eeuw voor Christus naar de Etruskische stad Tarquinia is gekomen.<sup>77</sup> Voor terracotta werd vaak gebruik gemaakt van mallen.<sup>78</sup> Dit weten we doordat er mallen voor votiefbeeldjes die werden geïmporteerd uit Attica zijn gevonden, die daarna in verschillende steden op andere manieren werden aangepast. In een onderzoek naar Etruskische beelden stelt Helen Nagy dat de mallen direct werden overgenomen uit de Griekse traditie in de verschillende Etruskische steden lokaal werden aangepast.<sup>79</sup> Als voorbeeld hiervan noemt Nagy de moederfiguur. Ze beargumenteert overtuigend, aan de hand van beeldjes die sterk op elkaar lijken de verandering die in de verschillende steden plaatsvond. Deze moederfunctie werd aan bestaande vrouwelijke beeldjes toegevoegd.<sup>80</sup> Ook hier zien we het belang van de moederfiguur terug keren.

Twee van de terracotta askisten in dit onderzoek lijken zeer sterk op elkaar, zowel de deksel­figuur als de kist. Hierdoor is het aannemelijk dat beide zijn gemaakt uit eenzelfde mal. Aan de hand van dit gegeven zal worden gekeken welk aspect van deze askisten voor de Etrusken het meest van belang was. Dit zal worden gedaan door te kijken waar deze

---

<sup>75</sup> Nancy Thomson de Grummond, 'Glossary', in: Nancy Thomson de Grummond en Erika Simon (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 169-172, aldaar 172.

<sup>76</sup> Jocelyn Penny Small, 'An Etruscan Funerary Urn', *Record of the Art Museum* 32 (1973) 1, 16-19, aldaar 16

<sup>77</sup> Helen Nagy, 'Etruscan Terracotta Figurines', in: Jean Macintosh Turfa, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 993-1006, aldaar 993.

<sup>78</sup> Nagy, 'Etruscan Terracotta Figurines', aldaar 993.

<sup>79</sup> Ibidem, 1004.

<sup>80</sup> Ibidem, 997.

twee askisten verschillen: welk element was voor de Etrusken belangrijk om te verschillen met andere askisten? De twee sterk overeenkomende askisten zijn **Askist 5** en **Askist 14**, te vinden in de appendix. Aan de hand van de maten blijkt dat de grote van beide askisten sterk overeenkomt en door een raster te leggen van 1 cm bij 1 cm is te zien dit inderdaad zo is, zie pagina 26. Echter, de afbeelding op **Askist 14** is kleiner dan die op **Askist 5**. Dit is geïllustreerd op de onderstaande afbeelding door de rode lijnen, waaraan is te zien dat als de maten van de afbeelding op **Askist 5** over die van **Askist 14** worden gelegd deze niet kloppen. Door de afbeelding van **Askist 14** te vergroten, wordt duidelijk dat de verhoudingen wel hetzelfde zijn. Dit is te verklaren doordat de terracotta mallen na meerdere malen gebruikt te zijn opnieuw worden gemaakt. Tijdens dit proces werden de mallen kleiner. Een bijkomend gevolg hiervan is dat het reliëf ook minder diep uitgesneden is. Ook dit is terug te zien op **Askist 14** ten opzichte van **askist 5**. Het verschil in reliëf heeft hier dus niet te maken met lage kwaliteit van de askist, maar met de soort mallen die werden gebruikt.

De figuren bovenop de askisten hebben ook duidelijk dezelfde handen en toga, hier geldt ook dat te zien is dat de deksel van **Askist 14** kleiner is, maar de verhoudingen hetzelfde zijn. Wel is de dekselfiguur in verhouding niet zoveel kleiner als de afbeelding op de voorzijde van de kist. Hieruit is wellicht af te leiden dat de mal voor de askist vaker is gebruikt dan die van de dekselfiguur, waardoor de mal minder vaak opnieuw gemaakt is en dus wel kleiner is geworden, maar minder dan de kist. Hieruit valt te concluderen dat de verhalen op de askisten minder van belang zijn dan de figuur op de deksel. Immers is deze mal waarschijnlijk minder opnieuw gemaakt en daardoor in verhouding groter gebleven.

Naast het verschil in reliëf en grote van de afbeelding op de voorkant van de askist is het belangrijkste waarneembare verschil te zien in het gezicht. De manier waarop het haar op het hoofd ligt en de vorm van de krullen verschilt tussen beide askisten. Ook de verhoudingen in het gezicht zijn verschillend. Zo is op **Askist 14** (zie appendix) de blik schuin omhooggericht, terwijl de blik van **Askist 5** meer gericht is naar beneden. Tot slot is de verf op **Askist 14** op het gezicht en de armen nog duidelijk zichtbaar. Dit betekent niet dat op **Askist 5** geen verf was aangebracht, alleen dat het niet langer zichtbaar is. Zoals beschreven in hoofdstuk een, zijn er geen twee portretten gevonden die identiek zijn, ondanks dat alle

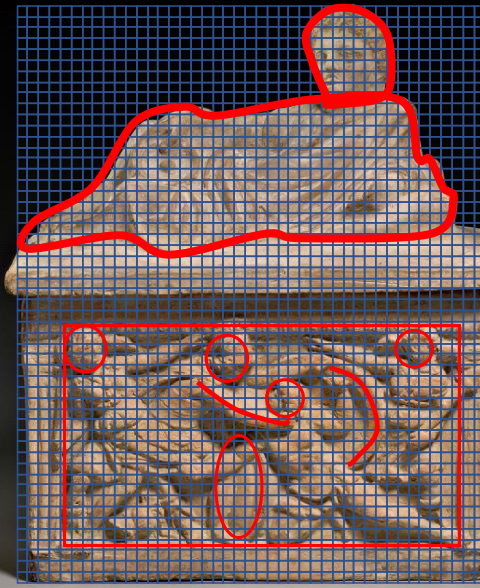
andere onderdelen wel vrijwel hetzelfde zijn.<sup>81</sup> Het is dus aannemelijk dat de Etrusken een manier hadden om op terracotta askisten, waarop alles met terracottamallen werd gemaakt, de gezichten individueel te maken. Het verschil in de gezichten was dus bewust en aan het feit dat dit het enige duidelijke verschil is tussen de twee askisten valt te concluderen dat voor de (terracotta) askisten van de Etrusken de individualiteit met name terug te zien is in het gezicht. Wellicht is het feit dat beide askisten vrijwel identiek zijn mede te verklaren doordat de mannen die in de askisten zijn bijgezet eenzelfde leeftijd hadden en uit een vergelijkbaar milieu kwamen. Dit zou verklaren waarom het voor hen niet uitmaakte dat zowel de afbeelding als de *phiale* en de kledij hetzelfde waren. In dit geval is alleen aan het gezicht speciale aandacht besteed, waaruit valt te concluderen dat voor de Etrusken de gezichten en de hierbij horende portrettraditie het belangrijkste waren aan de askisten en sarcofagen.

Niet alleen de mallen waren dus hetzelfde, de afwerking ook. Door het gebruik van mallen is er minder individualiteit te halen uit de afbeelding, doordat er minder persoonlijke elementen kunnen worden aangebracht. Wel interessant is de nadruk die de Etrusken legden op het portret van de overledenen, het enige element dat op deze askisten niet overeenkomt. In het volgende hoofdstuk zal dan ook de portretten op de askisten onderzocht worden op verschillen tussen mannen en vrouwen. Ook zal aan de hand van Helen Nagy's onderzoek zal in het volgende hoofdstuk worden uitgegaan van het gegeven van de lokale verschillen in mallen. Dit zal worden meegenomen bij het analyseren van de verschillen tussen mannen en vrouwen op askisten en sarcofagen.

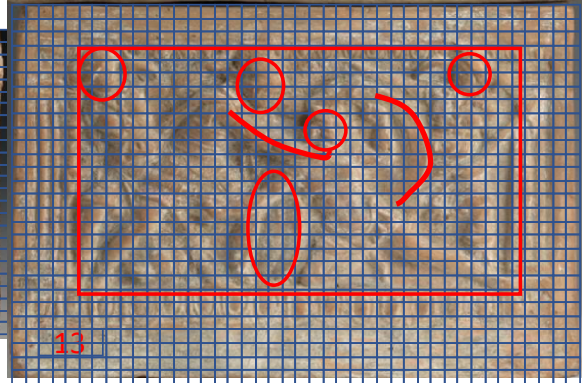
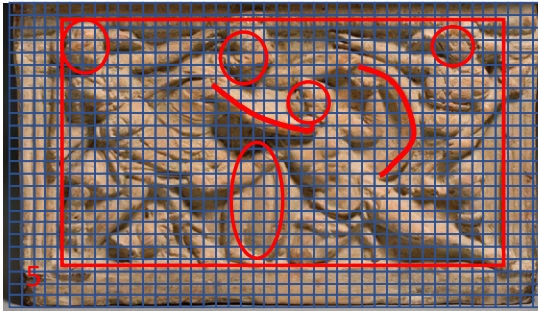
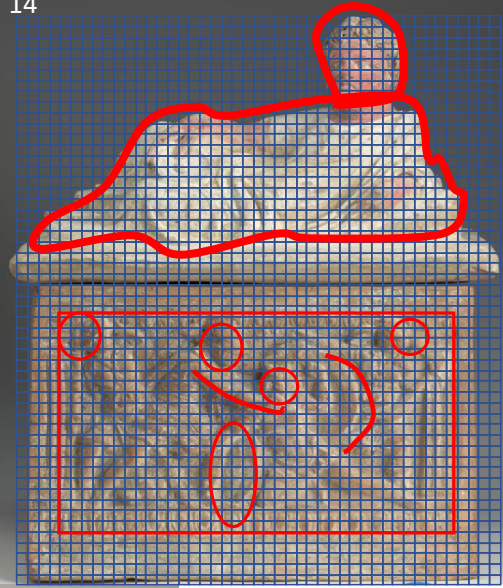
---

<sup>81</sup> Alexandra A. Carpino, 'Portraiture', in: Jean Macintosh Turfa, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 1007- 1016, aldaar 1007.

5



14



13

## Deelconclusie

Bij het ontstaan van de portretkunst was het voor de Etrusken belangrijk om de sociale status van de overledenen weer te geven. Dit verschuift langzaam naar een betere weergave van de fysieke kenmerken. De terracotta mallen die werden gebruikt voor askisten en sarcofagen vertonen regionale verschillen in details en onderwerpen, waar in het hoofdstuk hierna rekening zal worden gehouden. Door een analyse van twee askisten die sterk op elkaar lijken is onderzocht dat het belang van de Etrusken lag bij de gezichten. Dit is het grootste verschil tussen de twee onderzochte askisten. Ook is op geen van de askisten of sarcofagen een gezicht met precies dezelfde karakteristieken aangetroffen. Hierdoor is vast te stellen dat de gezichten meer van belang waren voor de Etrusken dan de afbeeldingen op de kisten.

## Hoofdstuk 3

In dit hoofdstuk zal aan de hand van askisten en sarcofagen worden onderzocht of er een verschil in de uiterlijke kenmerken van bij Etruskische mannen en vrouwen te zien is.<sup>82</sup> In de eerste paragraaf wordt gekeken of de afbeeldingen op de voorkant van de kist genderspecifieke kenmerken vertonen. Hierbij zal worden gekeken naar de verschillende soorten afbeeldingen. Sommige askisten en sarcofagen hebben op de kist mythologische scènes, andere slechts decoratieve iconen. Zijn er onderwerpen of vormen van decoratie op de askisten en sarcofagen die alleen bij mannen of juist alleen bij vrouwen voorkomen? Wat voor soort afbeeldingen zijn dit en wat zegt dit over genderverhoudingen bij de Etrusken?

Daarna zal in tweede paragraaf worden gekeken naar de individuele elementen van de askisten en sarcofagen. Hierbij zal worden onderzocht of er op de verschillende askisten en sarcofagen verschil is in de mate van details in het gezicht, waarvan in het vorige hoofdstuk is vastgesteld dat dit het belangrijkste onderdeel van de askisten en sarcofagen was voor de Etrusken om individualiteit aan te brengen. Is er een verschil in de mate van individualiteit die werd aangebracht op de weergave van de overledenen?

### 3.1 Decoratie, afbeeldingen en genderverhoudingen

In deze paragraaf zullen de verschillende soorten afbeeldingen en decoraties op de askisten en sarcofagen worden onderzocht. Hierbij zal een beschrijving worden gegeven van de soort afbeelding, en relevante kenmerken van de askisten en sarcofagen. Niet alle askisten bevatten een narratieve, of wel een verhalende afbeelding. Deze zullen eerst worden beschreven. Daarna zullen narratieve afbeeldingen worden onderzocht. Deze scènes vallen uiteen in verschillende onderwerpen: verhalen over de overgang naar de onderwereld en mythologische verhalen. Zijn er soorten decoraties die genderspecifiek zijn? Of zijn onderwerpen slechts, zoals in hoofdstuk 2 beschreven, plaatsgebonden? Wat zijn veelvoorkomende onderwerpen en wat zegt dit over vrouwen in de Etruskische samenleving?

---

<sup>82</sup> De askisten en sarcofagen die in dit hoofdstuk zullen worden behandeld zijn te vinden in de appendix.

Op twee van de askisten in dit onderzoek zijn niet narratieve decoraties gevonden. **Askist 10** is versierd met het hoofd van een vrouw op de kist, omgeven door vleugels. Dit kan een verwijzing zijn naar de begeleiding van demonen naar de onderwereld, een veel voorkomend thema in de Etruskische kunst, zoals besproken in het eerste hoofdstuk. De hoed die op het hoofd staat wordt vaak geassocieerd met goden of helden en wordt een *Phrygian cap* genoemd, naar het gebied in centraal Turkije waar deze vandaan komt.<sup>83</sup> Ondanks het feit dat hier niet een mythologische scène is weergegeven, wordt er wel een link gelegd met de godenwereld, middels de kap. Deze kist is gevonden in Chiusi en bevat de resten van een vrouw. **Sarcofaag 1** is gedecoreerd met een bloemenmotief, bestaande uit drie bloemen van eenzelfde grootte, naast elkaar afgebeeld. Deze sarcofaag behoort toe aan Larthia Seianti en komt uit de derde eeuw voor Christus.<sup>84</sup>

Van askisten met een onderwereldmotief zijn er meer gevonden, zoals op **Askist 16**, waar een gezelschap van mannen en vrouwen te zien is, onder begeleiding van een demoon. De vrouw in het midden van de afbeelding steekt haar arm uit naar de demoon, wellicht om begeleid te worden naar de onderwereld. De overige figuren kunnen de familie van de vrouw zijn, die haar uitzwaaien. Minder waarschijnlijk is dat het goden zijn, omdat zoals in het eerste hoofdstuk gezegd de Etruskische beeldcultuur goden naast mensen duidelijk groter zijn en hun goddelijke attributen aanwezig zijn. De askist behoort toe aan een man, waardoor het feit dat het middelpunt van de voorstelling een vrouw lijkt te zijn, enigszins problematisch wordt. Een reden hiervoor kan zijn dat de kist oorspronkelijk niet voor deze persoon bedoeld was, maar wegens een onverwacht overlijden nodig bleek. Het kan dus zijn dat individualiteit voor deze askist minder belangrijk is dan het feit dat de persoon is bijgezet in een askist. Dit lijkt mij het waarschijnlijkst omdat voor Etrusken de nadruk minder sterk lag op kist dan op het gezicht. Het gebruiken van een kist die bestemd was voor iemand anders is logischer dan als het ging om een dekselfiguur.

De afbeelding op de **Sarcofaag 5** van Laris Pulenas bevat net als **Askist 16** zowel mensen als demonen, te zien aan de gevleugelde figuren. Volgens F. Roncalli houdt de jongeman aan de linkerkant van de afbeelding een mes vast.<sup>85</sup> Roncalli brengt dit in verband

---

<sup>83</sup> Erika Simon, 'Gods in Harmony: The Etruscan Pantheon' in: Nancy Thomson de Grummond en Erika Simon (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 45-65, aldaar 61.

<sup>84</sup> De naam is af te lezen aan de inscriptie op de askist, zoals te zien in de appendix.

<sup>85</sup> Ingrid Krauskopf, 'The Grave and Beyond in Etruscan Religion', in: Nancy Thomson de Grummond en Erika Simon (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006), 66-89, aldaar 79.

met de offers die werden gebracht voor Laris Pulenas, waardoor hij een veilige oversteek kon maken onder begeleiding van de demonen Charun en Vanth. Overledenen die de oversteek probeerden te maken zonder de begeleiding van demonen zouden eindigen zoals Sisyphos, rechts op het reliëf, die tot het einde der tijden een steen een heuvel op moest duwen in Tartaros, als straf voor het tarten van de goden.<sup>86</sup> Deze sarcofaag is gevonden in de Etruskische stad Tarquinia.

De sarcofaag van Hasti Afunei (**Sarcofaag 6**), gemaakt in de tweede eeuw voor Christus, geeft de oversteek van een overleden vrouw weer, gestuurd door drie demonen. De demoon die de doorgang naar de onderwereld bewaakt aan de linkerkant van het reliëf is Culśu. Naast de deuropening staat Vanth, die leunt op een knuppel. De figuur helemaal aan de rechterzijde van de afbeelding, die de overledene richting de deur leidt, verbeeldt ook een demoon. De naam van deze figuur is helaas verloren gegaan. De overige figuren op het reliëf kunnen zowel de levende of de overleden familie van Hasti Afunei zijn.

Een afbeelding die op verschillende askisten voorkomt verbeeldt vijf krijgers, waarvan er een gevallen is. **Askist 1**, zoals te zien is in de appendix, is afkomstig uit de tweede eeuw voor Christus. Aan de inscriptie is te zien dat de askist toebehoort aan Vipinei Ranazunia, de vrouw van Creisesa. De andere drie kisten met deze afbeelding (zie bijlage, **Askist 13**, **Askist 15**, **Askist 17**) bevatten mannelijke resten, dit weten we ondanks dat bij **Askist 17** de deksel mist, door de inscriptie op de rand van de kist. De periode waarin de kisten zijn vervaardigd verschilt; de kist van Vipinei Ranazunia is afkomstig uit de tweede eeuw, **Askist 13** en **Askist 17** komen uit de derde eeuw voor Christus. Omdat deze afbeelding voorkomt op kisten van zowel mannen als vrouwen, valt er te stellen dat er geen correlatie is tussen het verhaal en sekse. Op **Askist 13** en **Askist 17** staat ook de naam van de overledene en de naam van de moeder op de askist vermeld.

Een ander verhaal waarvan we niet precies weten wat het voorstelt is de scène met een man die een ploeg als wapen gebruikt op **Askist 2**. Men denkt dat dit de Griekse held Echetlos is, die de Grieken, bestaande uit hoplieten uit de *poleis* Athene en Platea, te hulp kwam bij de slag bij Marathon.<sup>87</sup> Het is niet duidelijk of dit daadwerkelijk het afgebeelde verhaal is. Tevens is het niet bekend waarom deze mythe over de eendracht van de Griekse

---

<sup>86</sup> Ingrid Krauskopf, 'The Grave and Beyond in Etruscan Religion', in: Nancy Thomson de Grummond en Erika Simon (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006), 66-89, aldaar 79.

<sup>87</sup> Zie appendix.



stadstaten populair zou zijn in de Etruskische steden. Beide askisten met dit onderwerp (**Askist 2 en Askist 12**) komen uit de tweede eeuw voor Christus en zijn gemaakt van terracotta.

De eerste askist met een mythologische afbeelding is van een vrouw uit de derde eeuw voor Christus (**Askist 3**, zie appendix). De onderkant van de kist geeft een gevecht weer tussen twee amazones die in gevecht zijn met twee Griekse hoplieten. De afbeelding is bij uitstek een Grieks motief, waarbij hier aan de rechterzijde de Etruskische demoon *Vanth* is toegevoegd. Hierbij is duidelijk de overname van Griekse mythes in de Etruskische religie te zien (zoals besproken in hoofdstuk 2), omdat zowel de hoplieten als de mythologische verhalen over de Amazones uit Griekenland komen.<sup>88</sup> De toevoeging van de demoon *Vanth* is typisch Etruskisch en een verwijzing naar de tocht van de overledene naar de onderwereld.<sup>89</sup> Dit bevestigt het idee dat de vrouwelijke demonische figuren belangrijk rol vervulde in de religie van de Etrusken. **Askist 4** heeft ook een mythologische scène op de kist staan, waarvan we niet precies weten welk verhaal het is. **Askist 4** komt uit Volterra en zoals te zien in de appendix bevatten alle askisten uit dit onderzoek uit deze stad een mythologische scène. Het is daarom aannemelijk dat het hier ook gaat om een mythologisch verhaal. Aan de hand van dit gegeven wordt aangenomen dat de afbeelding de moord op *Ismene* (de dochter van Oedipus) of de moedermoord op *Alkmene* (de moeder van Herakles) verbeeldt. Naar mijn idee is het aannemelijker dat het de moord op *Ismene* verbeeldt, met name door de aanwezigheid van de vrouwelijke figuur rechts van het midden. Dit zou Antigone kunnen zijn, die haar hand opsteekt in verdediging van haar zus en die hiermee het leven van *Ismene* redt.

Het verhaal van Eteokles en Polyneikes is een van de Griekse heldenverhalen die in de vijfde eeuw zijn overgenomen door de Etrusken.<sup>90</sup> Op **Askist 5**, **Askist 6**, **Askist 7** en **Askist 14** wordt de mythologische scène weergegeven met Eteokles en Polyneikes, samen met twee gevleugelde demonen. Een van deze demonen is waarschijnlijk *Vanth*. De

---

<sup>88</sup> Larissa Bonfante, 'Etruscan Inscriptions and Etruscan Religion', in: Nancy Thomson de Grummond, en Erika Simon, (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 9-26, aldaar 20.

<sup>89</sup> Erika Simon, 'Gods in Harmony: The Etruscan Pantheon' in: Nancy Thomson de Grummond en Erika Simon (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 45-65, aldaar 61.

<sup>90</sup> Ingrid Krauskopf, 'Myth in Etruria' in: Sinclair Bell en Alexandra A. Carpino (red.) *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016), 388- 409, aldaar 397.

weergave van het verhaal bevat niet altijd dezelfde beeldelementen. Zo staat op een van de askisten een boom tussen de twee broers. Deze afwijkende askist (**Askist 7**) is gemaakt van alabaster. Een eerste reden voor de toevoeging van de boom is wellicht te koppelen aan de periode waarin deze is vervaardigd. **Askist 5** en **Askist 6** zijn uit een vroegere periode dan **Askist 7**. De toevoeging van een boom kan dus wellicht een verandering in perceptie van de mythe weergeven. Een tweede verklaring is dat, doordat **Askist 7** niet van terracotta is gemaakt, zoals **Askist 5** en **Askist 6** wel, de boom een motief was dat is toegevoegd specifiek voor de persoon die werd bijgezet in de kist. De afbeelding op deze kist bevat een hogere mate van individuele details. **Askist 5** en **Askist 6** zijn beide gemaakt van terracotta en de overeenkomsten tonen aan dat ze uit dezelfde mal zijn gemaakt. De plaats van herkomst, Chiusi, onderstreept deze mogelijkheid: omdat de kisten uit hetzelfde plaats komen, kan het zijn dat ze uit dezelfde mal zijn gemaakt. Opvallend aan deze afbeelding is dat ook hier demonen afgebeeld zijn.<sup>91</sup> Ook deze terracotta askist is gemaakt in Chiusi. Het verhaal van Eteokles en Polyneikes is teruggevonden op de askisten van zowel vrouwen en mannen.

Verschillende askisten verbeelden delen van de *Odyssee*, zoals **Askist 8** en **Askist 9**. Beide kisten behoren toe aan mannen, maar verbeelden wel een ander deel van de Odysseus mythe. Op **Askist 8** wordt de vlucht van Odysseus van het eiland met de cycloop Polyphemos afgebeeld. Polyphemos wordt zoals gebruikelijk in de Etruskische traditie afgebeeld met twee ogen.<sup>92</sup> Ook hier wordt de demoon Vanth toegevoegd, die Odysseus en zijn mannen beschermt tijdens hun vlucht. **Askist 9** verbeeld de aankomst van Odysseus op Ithaca, waar hij verkleed als vagebond het paleis binnen komt en zijn vrouw omgeven door vrijers vindt. **Askist 8** en **Askist 9** zijn beiden gemaakt van tufa dat, zoals besproken in hoofdstuk één, zeer broos is. Deze askisten hebben een individueel gehouwen afbeelding, maar zijn niet vervaardigd in een dure steensoort zoals alabaster.

Naast verhalen uit de *Odyssee* werden ook verhalen uit de *Ilias* gebruikt om askisten te versieren. Zo vinden we de ontvoering van Helena door de Trojaanse prins Paris vaak terug (**Askist 11** en **Askist 19**). Dit thema komt zowel voor op askisten van vrouwen als op die van mannen. Toch is dit thema niet overal teruggevonden, maar is het vooral terug te

---

<sup>91</sup> Erika Simon, 'Gods in Harmony: The Etruscan Pantheon' in: Nancy Thomson de Grummond en Erika Simon (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 45-65, aldaar 61.

<sup>92</sup> Zie appendix.

vinden in de omgeving van Volterra. In dit geval is plaats van herkomst belangrijker dan sekse voor de afbeeldingen op de askisten. Hieruit valt te concluderen dat of voor mannen en vrouwen dezelfde thema's belangrijk ware, of de Etrusken op andere elementen van de askisten en sarcofagen hun nadruk legde. Vrijwel alle askisten met mythologische afbeeldingen in deze paragraaf zijn gemaakt van albaster of tufa en dus individueel gehouwen. Dit zou kunnen verklaren waarom er hier een grotere variatie aan verhalen is die zijn gevonden op de askisten.

**Askist 18** en **Askist 20** zijn beide gemaakt van tufa en komen uit dezelfde necropolis uit de buurt van Volterra. De grootte en het lage reliëf laten duidelijk zien dat de kwaliteit van de afbeeldingen niet heel hoog is. Op **Askist 18** is de werkplaats van Daidalos te zien, waar hij een houten koe bouwde voor in zijn labyrint. **Askist 20** laat de Griekse held Meleager zien die samen met zijn minnares Atalanta vecht tegen een everzwijn. Dit everzwijn is gestuurd door Artemis als straf omdat er was vergeten aan haar te offeren. Atalanta verwondde het everzwijn eerst, maar Meleager doodde het. Dit verhaal past in de Etruskische traditie van het noodlot: de moeder van Meleager (Althaea) had bij zijn geboorte te horen gekregen dat haar zoon zou sterven als een stuk hout opgebrand was. Zijn aanvaring met Atalante leidt tot zijn dood. Ook in het verhaal van Diadalos komt het Etruskische thema van het noodlot naar voren. Ondanks het feit dat op de hier behandelde kisten voor de man een ander verhaal is gekozen dan voor de vrouw, hebben beide kisten het thema van het noodlot met elkaar gemeen. Dit geldt ook voor de meeste andere askisten behandeld in deze paragraaf. Voor de onderwerpen uit de *Odyssee* geldt dat de plek van herkomst bepalender is dan sekse voor welk verhaal er op de askist werd geplaatst. Ook komt in vrijwel alle verhalen het thema van het noodlot terug dat, zoals besproken in hoofdstuk 2, voor de Etrusken een belangrijk onderdeel was van de religie. Hierbij worden ook vaak demonen aan het verhaal toegevoegd. Aan het herhaaldelijk toevoegen van demonen aan verhalen is het belang van deze figuren voor de Etrusken duidelijk groot.

Askisten waarop niet-narratieve afbeeldingen staan zijn in deze studie voorbehouden aan vrouwen. Overgangsafbeeldingen zijn niet voorbehouden aan een sekse, maar zijn terug gevonden bij zowel mannen als vrouwen. Het belang van demonen voor de overtocht naar de onderwereld komt naar voren door hun aanwezigheid op alle kisten, op zowel niet-

narratieve - als overgangsaafbeeldingen. Op askisten met mythologische afbeeldingen is het meer de plaats van vervaardiging van groter belang dan of de overledenen een man of een vrouw is.

### 3.2 Dekselfiguren, portretten en individualiteit

In deze paragraaf zal aan de hand van de deksselfiguren op de askisten en sarcofagen worden gekeken waarbij individualiteit van de figuren het uitgangspunt is. Is er een verschil te zien tussen de mate van individualiteit tussen mannen en vrouwen? Hierbij zal worden gekeken naar de portretten van de deksselfiguren, maar ook naar kleding, houding en attributen die de figuren vasthouden. Verschilt dit tussen mannen en vrouwen? Wat zegt dit over de sociale status van vrouwen?

De askisten van vrouwen die zijn gemaakt bevatten vaak meer details. Zo zijn op de gezichten van vrouwen vrijwel nooit tekenen van ouderdom te zien in de vorm van rimpels.<sup>93</sup> Dat vrouwen vaak jong worden weergegeven staat tegenover de mannelijke portretten, waar dit wel degelijk terug te zien is, zoals bijvoorbeeld op **Sarcofaag 5**. Dit zou te maken kunnen hebben met het idee van de *memorial image*, zoals beschreven in hoofdstuk 1, waarbij het vereren van de overleden van belang was. De schoonheid van een vrouw was wellicht het herdenken waard. Niet alleen zijn de gezichten van vrouwen gladder dan die van mannen, de deksselfiguren bevatten ook meer details. De eerste askist is van een vrouw uit de derde eeuw voor Christus (**Askist 3**, zie appendix). De nek van de vrouw is versierd met een *torquis*. Dit is een gedraaide ketting, bestaande uit verschillende strengen. Deze ketting zou kunnen refereren aan een geliefde ketting die zij bezat tijdens haar leven. Deze toevoeging heeft dus een hoge mate van persoonlijke betekenis. Verder hebben deze figuur en de figuur op **Askist 4**, **Askist 6**, **Askist 19** een waaier vast in de rechterhand. Allebei deze askisten zijn gemaakt van natuursteen, respectievelijk alabaster en travertijn. Bij vrouwen ligt de nadruk meer op persoonlijke elementen als kettingen en een mooie, jonge weergaven. Voor mannen zijn persoonlijke attributen minder belangrijk, maar zijn gezichten representatiever.

---

<sup>93</sup> Alexandra A. Carpino, 'Portraiture', in: Jean Macintosh Turfa, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 1007- 1016, aldaar 1007.

De figuur in **Askist 5** heeft een *rython* vast. Dit is een kom die werd gebruikt voor religieuze rituelen. De persoon van **Askist 5** lijkt hiermee zijn banden met de goden te willen benadrukken. Het in de gunst komen en aanhalen van de band met de goden voor de oversteek naar het rijk van de doden was belangrijk voor de Etrusken, niet alleen in verhalen die deze overgang weergeven, maar ook op de dekselfiguur. Acht van de mannelijke askisten houden een *rython vast*: **Askist 5, Askist 7, Askist 8, Askist 9, Askist 11, Askist 14, Askist 15** en **Askist 20**. Er zijn geen askisten gevonden waarop vrouwen deze kom vasthouden. Dit past bij het idee zoals geschetst in hoofdstuk 1, waar alleen mannen aan sommige religieuze rituelen mochten deelnemen. Er valt hieruit te concluderen dat de *rython* voor mannen een gebruikelijk object was om vast te houden en voor vrouwen een waaier.

De persoon op de deksel van **Askist 2** is gepositioneerd in een houding die bijna liggend is. Dit is consistent met het idee dat in de loop van de tijd de figuren van een half recht op zittende houding ondersteund door hun hand in een meer liggende houding komen. Op **Askist 1** zit de persoon zeer rechtop. Beide kisten komen uit hetzelfde gebied, namelijk uit het gebied rond de stad Chiusi. De kwaliteit van **Askist 1** is zeer hoog; er zijn veel details in de vouwen van de jurk en ook in het haar. De vouwen van het gewaad van **Askist 2** zijn niet alleen minder talrijk, maar de kledij is minder duidelijk vormgegeven dan die van **Askist 1**. Bij deze kisten is de afbeelding identiek, maar de kwaliteit van de figuren op de deksel verschilt sterk. Wellicht komt dit doordat aan **Askist 2** minder geld besteed is dan aan die van *Vipinei Ranazunia*. Welke wellicht gemaakt was in opdracht van haar man, die genoemd wordt in de inscriptie. Hieruit valt af te leiden dat in het algemeen aan de kist waarin de resten van een vrouw zitten meer geld is besteed aan het onderdeel dat individualiteit weergeeft, namelijk de deksel, dan bij kisten van mannen. Voor **Askist 2** geldt dat het feit dat de askist van de bevrijde slaaf is bijgezet bij de familie waartoe de vrijgemaakte behoorde belangrijker is dan de kwaliteit van de askist. De individualiteit van de askist is dus ondergeschikt aan het belang van de bijzetting.

Er is een groot verschil te zien in de kwaliteit van de askisten, met name de dekselfiguren. Hieruit valt te concluderen dat ondanks dat terracotta een goedkopere optie was dan natuursteen, er een groot verschil is in de kwaliteit van de askisten. Tot slot wordt er als er een verwijzing staat meestal naar de moedernaam verwezen. In enkele gevallen wordt verwezen naar de naam van de man van de overleden vrouw. Ook is er een duidelijke

scheiding tussen de attributen die mannen en vrouwen vasthouden. Mannen leggen een duidelijke link met religie door het vasthouden van een *rython*, vrouwen houden een waaier vast. Ook hebben vrouwen op askisten vaak meer persoonlijke details zoals kettingen en armbanden die wellicht een weerspiegeling zijn van eigendommen uit het leven van de overledenen.

### Deelconclusie

Allereerst is in dit hoofdstuk gekeken naar of gender invloed had op de onderwerpkeuze voor de afbeeldingen op de kist van de askisten en sarcofagen. Hieruit bleek dat het enige onderwerp dat gebonden leek aan sekse het niet-narratieve genre is. Overgangsverhalen zijn zowel bij mannen als bij vrouwen gevonden. Ook kwam de scène niet altijd overeen met de dekselfiguur, zoals gezien bij **Askist 16**. Mythologische scènes waren ook niet gebonden aan sekse, maar aan plaats van vervaardiging. Dit is in overeenstemming met het idee van het lokaal produceren van mallen zoals in hoofdstuk 2 uiteengezet.

Aan de hand van een analyse van de dekselfiguren is gebleken dat het gezicht van vrouwen minder tekenen van ouderdom bevat dan mannen. Ook houden mannen vaak een *rython* vast, die in de connectie met religie legt. Vrouwen houden niet een *rython* vast, maar vaak een waaier. Dit is een duidelijk verschil tussen mannen en vrouwen: mannen leggen een religieuze connectie en vrouwen een link met deugdzaamheid.

## Conclusie

In dit onderzoek is gekeken op welke manier de vormgeving van askisten en sarcofagen de bestaande genderverhoudingen reflecteert in de Etruskische maatschappij. Hiervoor is in het eerst hoofdstuk een beeld geschetst aan de hand van een literaire analyse van vrouwen in de Etruskische samenleving in vergelijking met vrouwen in omliggende culturen, met name de Romeinse. Uit deze analyse is gebleken dat de Romeinen Etruskische vrouwen als bemoeials zagen, die binnen het huwelijk een meer aanwezige rol vervulden dan de Romeinse vrouw. Etruskische vrouwen hadden op banketten dezelfde rechten als mannen, waar Romeinse vrouwen niet eens aanwezig mochten zijn. De conclusie dat Etruskische vrouwen wellicht een betere sociale positie hadden dan Romeinse vrouwen, leidt niet direct ook tot het idee dat Etruskische vrouwen in sociaal opzicht gelijkwaardig waren aan mannen. Na een analyse van de sociale positie is onderzoek gedaan naar de rol van vrouwen in de Etruskische religie. In deze religie is sprake van belangrijke mannelijke en vrouwelijke profeten, wat suggereert dat mannen en vrouwen een vergelijkbare status hadden binnen de religieuze verhalen. In het dagelijks leven hadden vrouwen niet dezelfde rechten als mannen, omdat ze niet aan alle religieuze rituelen mochten deelnemen. In vergelijking met andere culturen legden de Etrusken veel nadruk op de moederrol in mythologische verhalen. Een typische vrouwenrol krijgt hier dus veel positieve aandacht. Hieraan is te zien dat Etrusken belang hechtten aan vrouwen binnen de mythologie, maar of dit een weerspiegeling is van de sociale positie van vrouwen in het dagelijks leven is onwaarschijnlijk, omdat mannen en vrouwen niet dezelfde rechten hadden binnen de religie. Vrouwen konden in mythen en tradities belangrijke rollen vervullen, maar in werkelijkheid waren vrouwen in het praktiseren van de religie niet gelijk aan mannen.

In het tweede hoofdstuk is onderzoek gedaan naar de uiterlijke kenmerken van de askisten en sarcofagen die door de Etrusken zijn vervaardigd. Hierbij is eerst gekeken naar de portrettraditie, waaruit is gebleken dat aan de portretten fysieke eigenschappen van de overledenen werden meegegeven. Deze portretten bevatten een gelijkenis van de overledene in de Hellenistische periode, waaruit de askisten en sarcofagen komen die in hoofdstuk drie zijn behandeld. Uit een vergelijking van twee askisten bleek dat door terracotta mallen te gebruiken de nadruk met name lag op het gezicht voor individualiteit. Ook bleek de plaats van vervaardiging belangrijk, door de lokale verschillen die zijn aangetroffen in de gebruikte mallen.

In het derde hoofdstuk is gekeken naar de verschillen in de uiterlijke kenmerken van askisten en sarcofagen bij mannen en vrouwen. Hiervoor is eerst gekeken naar de onderwerpen afgebeeld op de kisten, die uiteenvielen in verschillende groepen. Hieruit bleek dat geen van de mythologische verhalen of overgangsverhalen genderspecifiek is. Het enige thema dat is voorbehouden aan een sekse zijn niet-narratieve decoraties. Deze is slechts op vrouwelijke kisten gevonden. Waarom is niet duidelijk.

Verder is bevestigd dat plaats van vervaardiging belangrijker is voor het thema op de askisten dan gender, door de grote verscheidenheid aan thema's die zijn gevonden. Daarna is gekeken naar verschillen in de dekselfiguren tussen mannen en vrouwen. Hieruit bleek dat vrouwen op portretten vrijwel nooit tekenen van ouderdom, zoals rimpels, vertonen. Vrouwelijke dekselfiguren bevatten vaker individuele details zoals kettingen en armbanden dan mannen. Ook is een duidelijk verschil te zien in de attributen die mannen en vrouwen vasthouden: mannen houden zeer vaak een *rython* vast, een religieuze bol terwijl vrouwen meestal een waaier vasthouden. Mannen leggen hiermee duidelijk een link met religie en vrouwen doen dit niet. De kisten vertonen weinig genderspecifieke elementen, maar de dekselfiguren laten verscheidene verschillen zien. Dat de gezichten van vrouwen minder tekenen van ouderdom vertonen zegt iets over wat de Etrusken met de askisten wilden: zich iemand herinneren. Voor vrouwen was hun schoonheid van belang. De link wordt gelegd met religie door het vasthouden van een *rython* en het feit dat vrouwen dit niet doen sluit aan bij wat in hoofdstuk 1 is verteld over de ongelijke religieuze positie. De askisten geven zowel aan dat er gelijkheid was, maar niet in alle opzichten.

Er valt te concluderen dat askisten en sarcofagen de bestaande genderverhoudingen reflecteren. Immers, er was sprake van meer gelijkheid tussen mannen en vrouwen dan bij omliggende volken: vrouwen hadden bij de Etrusken meer rechten. Dit betekent echter niet dat vrouwen ook gelijkwaardig waren aan mannen. Dit blijkt uit het feit dat mannen en vrouwen een duidelijk andere rol vervulden in de religie in het dagelijks leven, wat terug te zien is op de askisten. Dit past bij het beeld dat ondanks dat er belangrijke vrouwelijke figuren in de Etruskische religie voorkomen, vrouwen in de uitvoering van de religie in het dagelijks leven niet gelijkwaardig waren aan mannen.



Een aanbeveling voor een vervolgonderzoek zou zijn om een onderzoek op meer askisten en sarcofagen uit te voeren. Hierbij zou het interessant zijn om askisten en sarcofagen tussen de zevende en vijfde eeuw voor Christus te onderzoeken, omdat dit de hoogtij dagen waren van de Etrusken. Wellicht was in deze periode, waarin de verhalen over Lucretia en Tanaquil spelen, de rol van de Etruskische vrouw wel degelijk heel anders dan die van vrouwen in andere culturen uit die tijd. Lastig hierbij blijft dat er weinig bronnen uit die periode zijn. Een andere mogelijkheid is om bij het onderzoek ook Griekse bronnen te betrekken. Deze gaan wel verder terug en kunnen iets zeggen over vrouwen in Athene.

Helaas blijven er veel raadsels over de Etrusken bestaan, maar ik hoop dat dit onderzoek inzicht heeft verschaft in de sociale positie van de Etruskische vrouw. Weliswaar waren mannen en vrouwen in de Etruskische cultuur niet gelijkwaardig, het verschil in maatschappelijke positie tussen de seksen was veel kleiner dan in de antieke beschavingen gebruikelijk was. De betekenis hiervan voor andere culturen moet niet worden onderschat. Nader onderzoek daarnaar kan wellicht verrassende inzichten opleveren.

## Literatuurlijst

### Secundaire literatuur

- Beekes, R.S.P., *The Origin of the Etruscans* (Amsterdam 2003).
- Beekes, R.S.P., en Meer, L.B. van der, *De Etrusken spreken* (Muiderberg 1991).
- Blok, J.H., 'Virtual Voices. Towards a choreography of women's speech in classical Athens', in: Lardinois, A., McClure, Laura. (red.), *Making Silence Speak. Women's voices in Greek literature and society* (Princeton 2001), 95-116.
- Bonfante, Larissa, 'Etruscan Inscriptions and Etruscan Religion', in: Thomson de Grummond, Nancy, en Simon, Erika, (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 9-26.
- Bruni, Stefano, 'Seafaring : Ship Buildings, Harbors. The Issue of Piracy', in: Macintosh Turfa, Jean, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 759-777.
- Carpino, Alexandra A., 'Portraiture', in: Macintosh Turfa, Jean, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013), 1007- 1016.
- Ceccarelli, Letizia, 'The Romanization of Etruria', in: Bell, Sinclair en Carpino, Alexandra A., (red.) *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016). 28-40.
- Cherici, Armando, 'The science of the Etruscans' in: Macintosh Turfa, Jean, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 683-694.
- Detienne, M., 'Between beasts and gods', in: R. L. Gordon (red.), *Myth, Religion and Society* (Cambridge 1981) 215–228.
- Edlund-Berry, Ingrid E.M., 'Religion: The Gods and the Places', in: Macintosh Turfa, Jean, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 557-565.
- Edlund-Berry, Ingrid E.M., 'Ritual space and Boundaries in Etruscan Religion', in: Thomson de Grummond, Nancy en Simon, Erika, (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006)116-131.
- Ford Russel, Brigitte, 'Wine, Women, And the Polis: Gender and the Formation of the City-State in Archaic Rome', *Greece & Rome* 50 (2003) 1, 77-84.
- Izzet, Vedia, 'Towards a Repraissal', in: James, Sharon L. en Dillon, Sheila (red.), *A Companion to Women in the Ancient World* (Oxford 2012) 66-78.
- Jolivet, Vincet, 'A Long Twilight (369-90 BC): Romanisation of Etruria', in: Macintosh Turfa, Jean, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 151-180.

- Krauskopf, Ingrid 'The Grave and Beyond in Etruscan Religion', in: Thomson de Grummond, Nancy en Simon, Erika, (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006), 66-89.
- Krauskopf, Ingrid, 'Myth in Etruria' in: Bell, Sinclair en Carpino, Alexandra A. (red.) *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016), 388- 409.
- Leighton, Robert, 'Urbanization in Southern Etruria From the Tenth to the Sixth Century BC : The Origins and Growth of Major Centers', 143-150, in: Macintosh Turfa, Jean (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013), 1007- 1016.
- MacIntosh Turfa, Jean, 'The *Obesus Etruscus*'.
- Can the Trope be True? In: Bell, Sinclair en Carpino, Alexandra A., (red.), *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016) 321-335.
- Meyers, Gretchen E., 'Tanaquil: The Conception and Construction of an Etruscan Matron', in: Bell, Sinclair en Carpino, Alexandra A. (red.) *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016), 305 – 320.
- Nagy, Helen, 'Etruscan Terracotta Figurines', in: Macintosh Turfa, Jean, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 993-1006.
- Patterson, C., 'Other sorts: slaves, foreigners and women in Periclean Athens' in: L.J. Samons, (red.). *The Cambridge Companion to the Age of Pericles*, (Cambridge 2007), 153-78.
- Rasmussen, Tom B., 'The Imagery of Tomb Objects (lokal and imported) and Its Funerary Relevance' in: Macintosh Turfa, Jean, (red.), *The Etruscan World* (Londen 2013) 672-680.
- Simon, Erika, 'Gods in Harmony: The Etruscan Pantheon' in: Thomson de Grummond, Nancy en Simon, Erika (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 45-65.
- Skinner, Marilyn B., *Sexuality in Greek and Roman Culture*, (Chichester, 2014) 2e editie.
- Small, Jocelyn Penny, 'An Etruscan Funerary Urn', *Record of the Art Museum* 32 (1973) 1, 16-19.
- Thomson de Grummond, Nancy 'Introduction', in: Thomson de Grummond, Nancy en Simon, Erika (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 1-8.

- Thomson de Grummond, Nancy, 'Glossary', in: Thomson de Grummond, Nancy en Simon, Erika, (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 169-172.
- Thomson de Grummond, Nancy, 'The History of the Study of Etruscan Religion', in: Thomson de Grummond, Nancy en Simon, Erika (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 1-8.
- Thomson de Grummond, Nancy, 'Prophets and Priests', Thomson de Grummond, Nancy en Simon, Erika (red.), *The Religion of the Etruscans* (Texas 2006) 27-44.
- Tuck, Anthony S., 'The Etruscan Seated Banquet. Villanovan Ritual and Etruscan Iconography', *American Journal of Archeology*, 98 (1994) 4, 617-628.
- Wallace, Rex E., 'Language, Alphabet, and Linguistic Affiliation', in: Bell, Sinclair en Carpino, Alexandra A. (red.) *A Companion to the Etruscans* (Oxford 2016), 204-223.

#### Primaire bronnen

- Livius 'Vanaf de stichting van de stad I, 57 – 58: Lucretia', uit: Barnsteen. Een bundel verhalen uit de klassieke oudheid, vertaald en toegelicht door M. A. Schwartz. MCMLIII, Amsterdam / Brussel, Elsevier.
- Titus Livius: Koxkollum.



Visser, L. (Lucy)

# SOCIALE GELIJKHEID BIJ DE ETRUSKEN

## Table of Contents

<b><i>Bijlage Askisten en sarcofagen</i></b> .....	<b>46</b>
Overzicht askisten en sarcofagen.....	46
Dimensies.....	47
<b><i>Askisten</i></b> .....	<b>48</b>
Askist 1.....	48
Askist 2.....	49
Askist 3.....	50
Askist 4.....	51
Askist 5.....	52
Askist 6.....	53
Askist 7.....	54
Askist 8.....	55
Askist 9.....	56
Askist 10.....	57
Askist 11.....	57
Askist 12.....	59
Askist 13.....	60
Askist 14.....	61
Askist 15.....	62
Askist 16.....	62
Askist 17.....	64
Askist 18.....	65
Askist 19.....	66
Askist 20.....	67
<b><i>Sarcofagen</i></b> .....	<b>68</b>
Sarcofaag 1.....	68
Sarcofaag 2.....	69
Sarcofaag 3.....	70
Sarcofaag 4.....	71
Sarcofaag 5.....	72
Sarcofaag 6.....	73

# Bijlage Askisten en sarcofagen

## Overzicht askisten en sarcofagen

Nummer	Naam	Houd. vast	Extra aanduiding	Geslacht	Herkomst	Materiaal	Extra aanduiding materiaal	Afbeelding	Datering	Deksel	Opmerkingen	Behandeld in paragraaf
Askist 1	Tana Vipinei Ranzunia		Vrouw Creisesa	vrouw		Terracotta	geschilderd	5x vechtende krijgers	2e eeuw BCE			3.1, 3.2
Askist 2	Aulus Perrenius		zoon van Arnth Cutnallisia	man	Chiusi	Terracotta		Man met ploeg als wapen, Echettos?	2e eeuw BCE		Chiusi-> veel dit onderwerp	3.1, 3.2
Askist 3		Torque ketting en Waaler		vrouw		Alabaster	geschilderd	2x Grieken tegen Amazones + Vanth	3e eeuw BCE	zonder	43,8 hoog zonder dekfel	3.1, 3.2
Askist 4		Waaler en granaatappel		vrouw	Volterra	Travertine		Moord vrouw (Ismene?) (Alkmene)	2e eeuw BCE		Gekoppeld aan andere werken zelfde shop: Officina di Poggio alle crocé	3.1, 3.2
Askist 5		Phiale		man	Chiusi	Terracotta	geschilderd	Eteocles en Polneices en geveugelde vrouwen (Vanth?)	3e-2e eeuw BCE			2.2, 3.1, 3.2
Askist 6	Thana Celia		Vrouw Cumni	vrouw	Chiusi	Terracotta met polychrome		Strijd tussen Eteocles en Polneices, in bijzijn van twee furies	2e eeuw BCE			3.1
Askist 7	Vel Umrana		Zoon van Arnth	man	Chiusi	Alabaster		Eteocles en Polneices in gevecht voor Thebe en boom	2e-1e eeuw BCE		Waarschijnlijk Etrurisch	3.1, 3.2
Askist 8		Phiale en festive garland		man	Volterra	Alabaster		Cycloop (Zogen) gooit stenen op Odysseus, beschermt door Vanth	200-50 BCE			1.2, 3.1, 3.2
Askist 9		Phiale		man	Volterra	TuFsteen of Alabaster		Odysseus aankomst Ithaca, verkleed als vagebond	3e-1e eeuw BCE			3.1, 3.2
Askist 10				vrouw	Chiusi	Terracotta	geschilderd		2e eeuw BCE		Zelfde mal gevonden. Hoofd met hoed: vaak goden	3.1
Askist 11		Twee bloemen op zijn sluijer		man	Volterra	Alabaster		Ontvoering Helena door Paris	2e-1e eeuw BCE			3.1, 3.2
Askist 12	Arntile		Freedman Afuna Familie	man		Terracotta	geschilderd	(gestandaardiseerd) Man met ploeg	2e eeuw BCE			3.1
Askist 13	Aulus latinius		Zoon van Velsia	man	Chiusi	Terracotta	geschilderd	5x vechtende krijgers	3e eeuw BCE		Chiusi-> scene hetzelfde	3.1
Askist 14				man	Chiusi	Terracotta	geschilderd	Eteocles en Polneices en geveugelde vrouwen (Vanth?)	200-150 BCE			2.2, 3.2
Askist 15	Thala Ancarui Thelesa			man	Chiusi	Terracotta		5x vechtende krijgers	150-110 BCE		Vrouwelijke naam. Hellenistische stijl. Hoogte 76,20 (38,7)	3.1, 3.2
Askist 16				man		TuFsteen		Mannen en vrouwen en doodsgodin Vanth	300-100 BCE			3.1, 3.2
Askist 17	Arinth Hele		zoon van Herinia	man	Chiusi	Terracotta		5x vechtende krijgers	3e-2e eeuw BCE	zonder	geassocieerd met Hellenistische periode	3.1
Askist 18				vrouw	Volterra	TuFsteen		Timmerwerkplaats, ws Diadlos, bouwde houten koe: Minotaurus en labyrinth	3e-2e eeuw BCE			3.1
Askist 19		Waaler		vrouw	Volterra	Alabaster		Ontvoering Helena door Paris	150 BCE			3.2
Askist 20		Phiale		man	Volterra	TuFsteen		Meleager en zijn minnares Atalanta vechten te Bloem / schild figuren	3e-2e eeuw BCE			3.1, 3.2
Sarcofaag 1	Larthia Seianti			vrouw	Chiusi	Terracotta			3e eeuw BCE			3.1
Sarcofaag 2				stel	Cerveteri	Terracotta	geschilderd	geen mythologie	circa 520 BCE		Banditaccia Necropolis, Cerveteli	
Sarcofaag 3				stel	Nep	terracotta	geschilderd	links: twee vertrekkende strijders voorkant: gevecht en dood strijder rechts: rouwende vrouw achterkant: graf banket Onderkant: sirenes	550-525 BCE			
Sarcofaag 4				man	Chiusi	Stinking lime stone		figuratief reliëf (2)	500 BCE			
Sarcofaag 5	Laris Pulenas			man	Tarquinia			2x geveugelde demonen, helemaal rechts maakte man. Vier overige figuren	250-200 BCE		had boek geschreven over <i>devnatio</i> dat hij hier vasthoud. Relieuzen titels	3.1
Sarcofaag 6	Hasti Afunei			vrouw	Chiusi			Doorgang naar de onderwereld be waakt door Culsu, Vanth hiernaast. Derde demon stuurt de dode in de richting van de opening	2e eeuw BCE		Niet duidelijk of figuren links van de overledenen horen tot realm van de doden of van de levenden. Eerste twee waarschijnlijk levende, rest overledenen	1.2, 3.1

## Dimensies

Nummer	Hoogte kist	breedte kist	Diepte kist	Hoogte deksel	Breedte deksel	Diepte deksel	Lengte lichaam	Breedte lichaam	Hoogte lichaam	Behandeld in paragraaf
Askist 1	71,8			31,8	28,6	29,5	73,7	52,1	29,8	3.1, 3.2
Askist 2	34,2	35,4	18							3.1, 3.2
Askist 3	85,1	63,5								3.1, 3.2
Askist 4	57,3	13								3.1, 3.2
Askist 5	53,3	45,7	25							2.2, 3.1, 3.2
Askist 6										3.1
Askist 7	57	85	41	49	81	42				3.1, 3.2
Askist 8	92,5	77	26							1.2, 3.1, 3.2
Askist 9										3.1, 3.2
Askist 10	43,8			21,6	36,2	20,3	22,2	33,7	18,1	3.1
Askist 11										3.1, 3.2
Askist 12	35	34,9	20							3.1
Askist 13	66	28,4								3.1
Askist 14	53	44,5	25							2.2, 3.2
Askist 15	76,2	27,3	62							3.1, 3.2
Askist 16	74									3.1, 3.2
Askist 17	39,4	55,9	28							3.1
Askist 18	3 ft 9,5 inch	6 ft 7 inch								3.1
Askist 19										3.2
Askist 20										3.1, 3.2
Sarcofaag 1	79									3.1
Sarcofaag 2	6 ft 7 inch	3 ft 9,5 inch								
Sarcofaag 3										
Sarcofaag 4										
Sarcofaag 5										3,1
Sarcofaag 6										1.2, 3.1



# Askisten

## Askist 1

<b>Askist 1</b>			
Naam	Tana Vipinei Ranazunia	Deksel	
Geslacht	vrouw	Herkomst	
Houdt vast		Materiaal	Terracotta
Extra aanduiding	Vrouw Creisesa	Extra aanduiding materiaal	geschilderd
Afbeelding	5x vechtende krijgers	Datering	2e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1, 3.2	Opmerkingen	



<b>Maten</b>	in centimeters				
Hoogte kist	71,8	Hoogte deksel	31,8	Lengte lichaam	73,7
breedte kist		Breedte deksel	28,6	Breedte lichaam	52,1
Diepte kist		Diepte deksel	29,5	Hoogte lichaam	29,8

## Askist 2

<b>Askist 2</b>			
Naam	Aulus Pehenius	Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	Chiusi
Houdt vast		Materiaal	Terracotta
Extra aanduiding	zoon van Arnth Cutnalisia	Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	Man met ploeg als wapen, Echettos?	Datering	2e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1, 3.2	Opmerkingen	Chiusi-> veel dit onderwerp



<b>Maten</b>	in centimeters
Hoogte kist	34,2
breedte kist	35,4
Diepte kist	18,1

### Askist 3

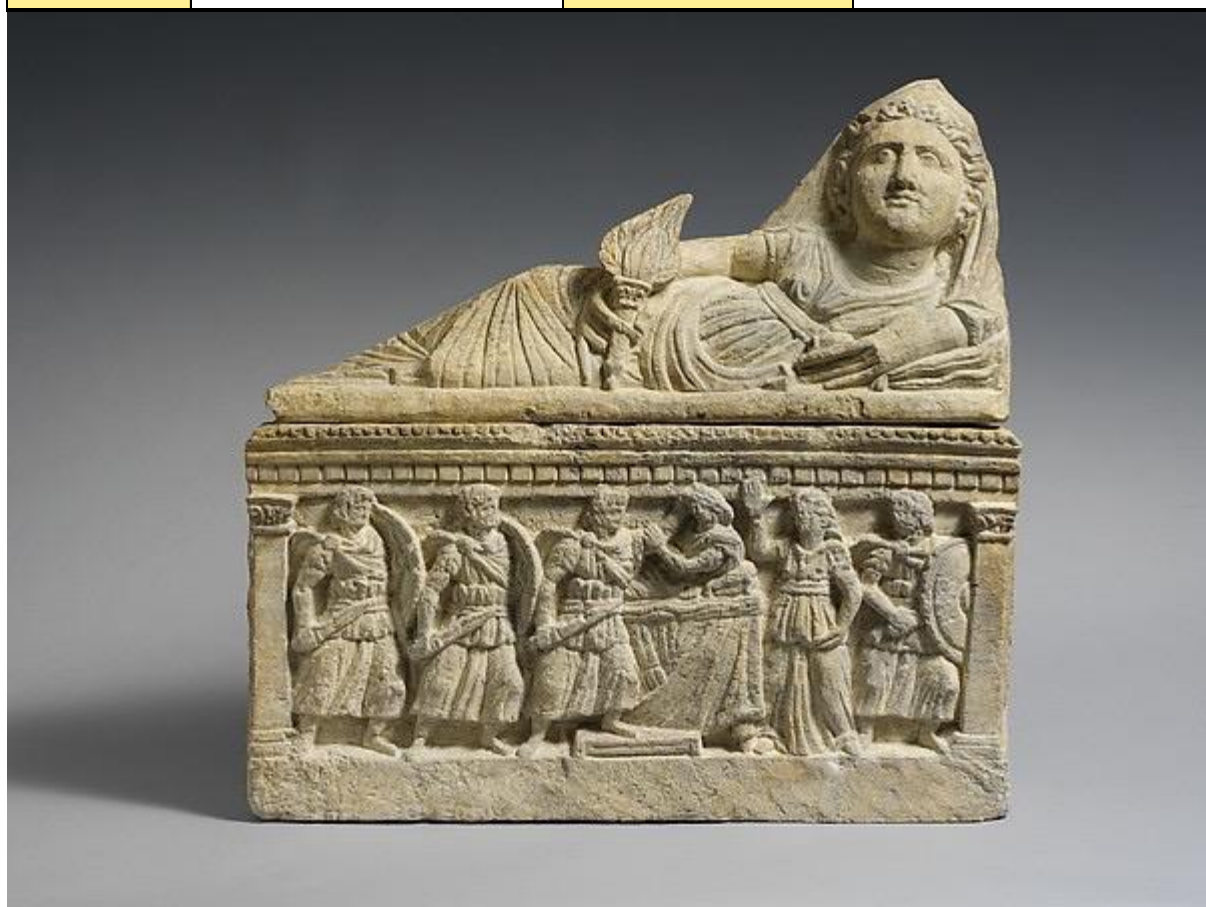
<b>Askist 3</b>			
Naam		Deksel	zonder
Geslacht	vrouw	Herkomst	
Houdt vast	Torque ketting en Waaier	Materiaal	Alabaster
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	geschilderd
Afbeelding	2x Grieken tegen Amazones + Vanth	Datering	3e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1, 3.2	Opmerkingen	43,8 hoog zonder deksel



<b>Maten</b>	in centimeters
Hoogte kist	85,1
breedte kist	63,5
Diepte kist	

## Askist 4

Askist 4			
Naam		Deksel	
Geslacht	vrouw	Herkomst	Volterra
Houdt vast	Waaier en granaatappel	Materiaal	Travertine
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	Moord vrouw (Ismene?) (Alkmene)	Datering	2e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1, 3.2	Opmerkingen	Gekoppeld aan andere werken zelfde shop: Officina di Poggio allecrocé

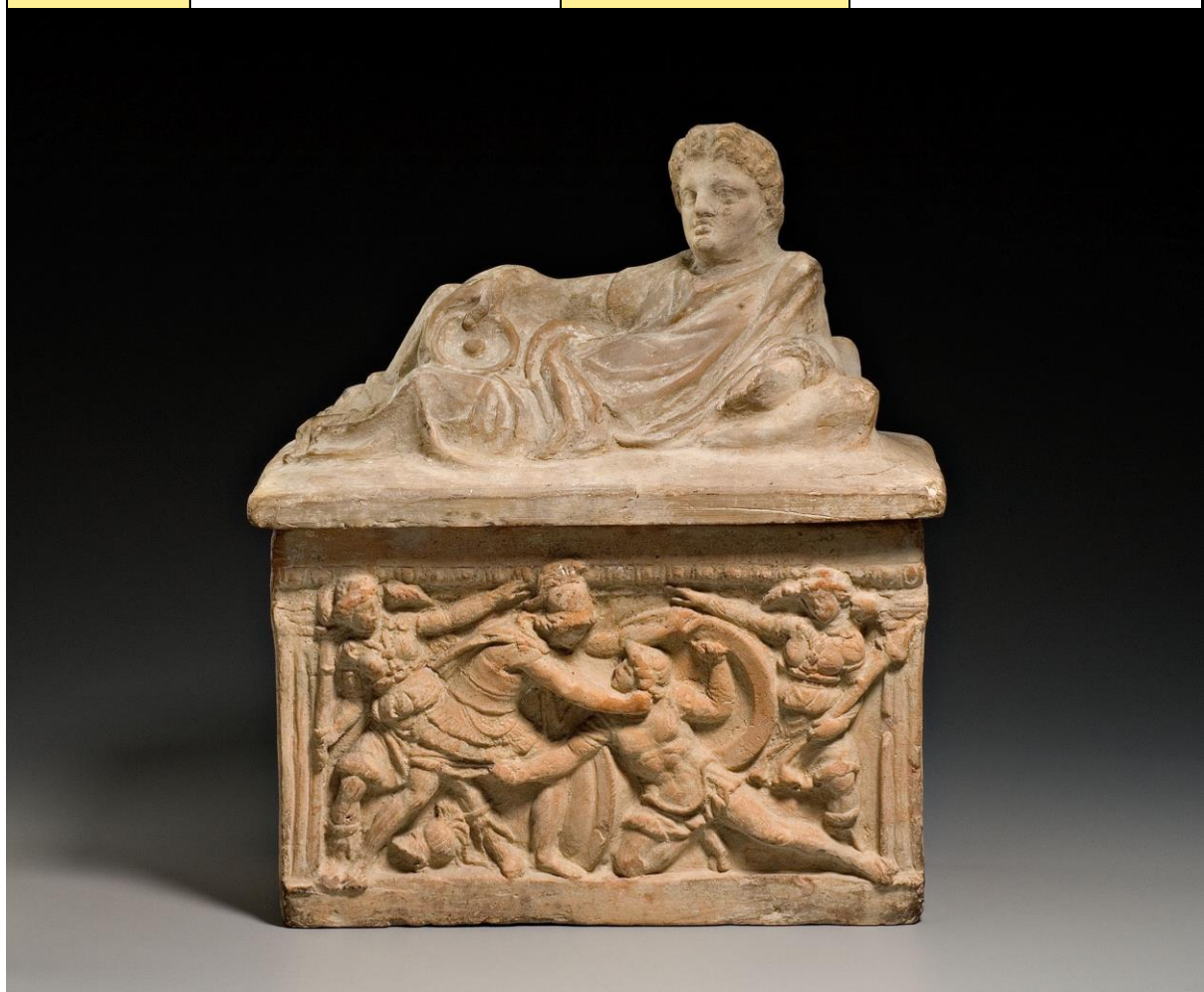


Maten	in centimeters
Hoogte kist	57,3
breedte kist	13
Diepte kist	



## Askist 5

<b>Askist 5</b>			
Naam		Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	Chiusi
Houdt vast	Phiale	Materiaal	Terracotta
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	geschilderd
Afbeelding	Eteocles en Polyneices en gevleugelde vrouwen (Vanth?)	Datering	3e-2e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	2.2, 3.1, 3.2	Opmerkingen	



<b>Maten</b>	in centimeters
Hoogte kist	53,3
breedte kist	45,7
Diepte kist	25,1

## Askist 6

<b>Askist 6</b>			
Naam	Thana Celia	Deksel	
Geslacht	vrouw	Herkomst	Chiusi
Houdt vast	Waaier	Materiaal	Terracotta met polychrome
Extra aanduiding	Vrouw Cumni	Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	Strijd tussen Eteocles en Polyneices, in bijzijn van twee furies	Datering	2e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1	Opmerkingen	



Maten onbekend

## Askist 7

<b>Askist 7</b>			
Naam	Vel Umrana	Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	Chiusi
Houdt vast	Phiale en festive garland	Materiaal	Alabaster
Extra aanduiding	Zoon van Arnth	Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	Eteocles en Polyneices in gevecht voor Thebe en boom	Datering	2e-1e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1, 3.2	Opmerkingen	Waarschijnlijk Etrurisch



Maten		in centimeters	
Hoogte kist	57	Hoogte deksel	49
breedte kist	85	Breedte deksel	81
Diepte kist	41	Diepte deksel	42



## Askist 8

<b>Askist 8</b>			
Naam		Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	Volterra
Houdt vast	Phiale	Materiaal	Alabaster
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	Cycloop (2 ogen) gooit stenen op Odysseus, beschermt door Vanth	Datering	200-50 BCE
Behandeld in paragraaf	1.2, 3.1, 3.2	Opmerkingen	

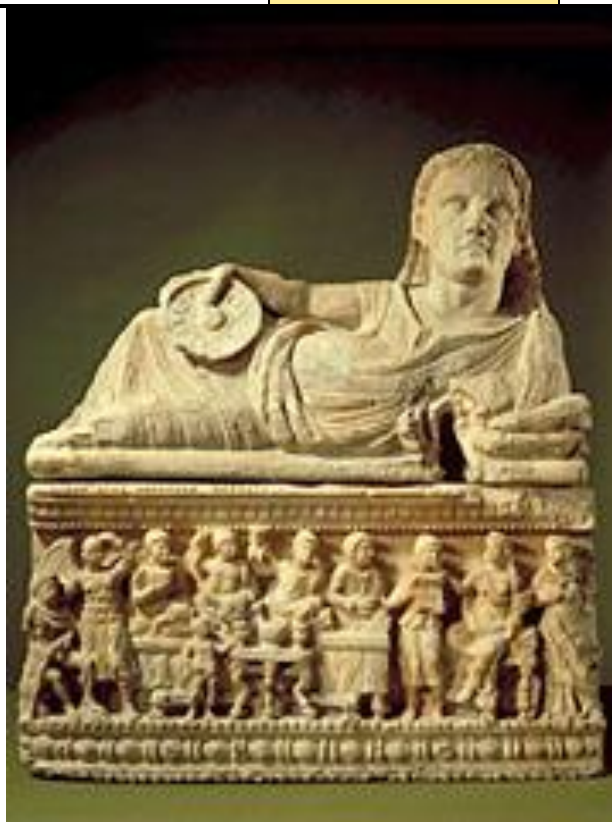


<b>Maten</b>	in centimeters
Hoogte kist	92,5
breedte kist	77
Diepte kist	26



## Askist 9

<b>Askist 9</b>			
Naam		Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	Volterra
Houdt vast	Phiale	Materiaal	Tufsteen of Alabaster
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	Odysseus aankomst Ithaca, verkleed als vagebond	Datering	3e-1e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1, 3.2	Opmerkingen	



Maten onbekend

## Askist 10

<b>Askist 10</b>			
Naam		Deksel	
Geslacht	vrouw	Herkomst	Chiusi
Houdt vast		Materiaal	Terracotta
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	geschilderd
Afbeelding		Datering	2e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1	Opmerkingen	Zelfde mal gevonden. Hoofd met hoed: vaak goden



<b>Maten</b>	in centimeters				
Hoogte kist	43,8	Hoogte deksel	21,6	Lengte lichaam	22,2
breedte kist		Breedte deksel	36,2	Breedte lichaam	33,7
Diepte kist		Diepte deksel	20,3	Hoogte lichaam	18,1

## Askist 11

<b>Askist 11</b>			
Naam		Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	Volterra
Houdt vast	Twee bloemen op zijn sluier	Materiaal	Alabaster
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	Ontvoering Helena door Paris	Datering	2e-1e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1, 3.2	Opmerkingen	



Maten onbekend



## Askist 12

<b>Askist 12</b>			
Naam	Armtile	Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	
Houdt vast		Materiaal	Terracotta
Extra aanduiding	Freedman Afuna Familie	Extra aanduiding materiaal	geschilderd
Afbeelding	(gestandaardiseerd) Man met ploeg	Datering	2e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1	Opmerkingen	



<b>Maten</b>	in centimeters
Hoogte kist	35
breedte kist	34,9
Diepte kist	20,3

## Askist 13

<b>Askist 13</b>			
Naam	Aulus Latinius	Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	Chiusi
Houdt vast		Materiaal	Terracotta
Extra aanduiding	Zoon van Velsia	Extra aanduiding materiaal	geschilderd
Afbeelding	5x vechtende krijgers	Datering	3e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1	Opmerkingen	Chiusi-> scene hetzelfde



<b>Maten</b>	in centimeters
Hoogte kist	66
breedte kist	28,4
Diepte kist	

## Askist 14

<b>Askist 14</b>			
Naam		Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	Chiusi
Houdt vast		Materiaal	Terracotta
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	geschilderd
Afbeelding	Eteocles en Polyneices en gevleugelde vrouwen (Vanth?)	Datering	200-150 BCE
Behandeld in paragraaf	2.2, 3.2	Opmerkingen	



<b>Maten</b>	in centimeters
Hoogte kist	53
breedte kist	44,5
Diepte kist	25

## Askist 15

<b>Askist 15</b>			
Naam	Thala Ancarui Thelesa	Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	Chiusi
Houdt vast	Phiale	Materiaal	Terracotta
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	5x vechtende krijgers	Datering	150-110 BCE
Behandeld in paragraaf	3.1, 3.2	Opmerkingen	Vrouwelijke naam. Hellenistische stijl. Hoogte 76,20 (38,7)

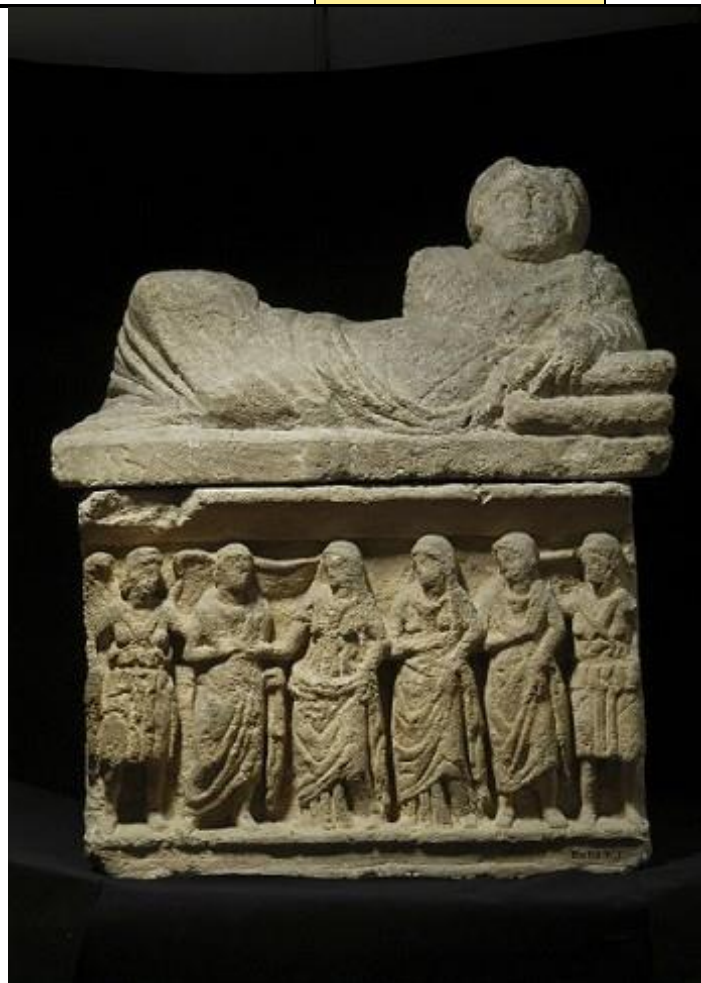


<b>Maten</b>	in centimeters
Hoogte kist	76,2
breedte kist	27,3
Diepte kist	62,3

## Askist 16



<b>Askist 16</b>			
Naam		Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	
Houdt vast		Materiaal	Tufsteen
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	Mannen en vrouwen en doodsgodin Vanth	Datering	300-100 BCE
Behandeld in paragraaf	3.1, 3.2	Opmerkingen	



<b>Maten</b>	in centimeters
Hoogte kist	74
breedte kist	
Diepte kist	



## Askist 17

<b>Askist 17</b>			
Naam	Arinth Hele	Deksel	zonder
Geslacht	man	Herkomst	Chiusi
Houdt vast		Materiaal	Terracotta
Extra aanduiding	zoon van Herinia	Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	5x vechtende krijgers	Datering	3e-2e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1	Opmerkingen	geassocieerd met Hellenistische periode



<b>Maten</b>	in centimeters
Hoogte kist	39,4
breedte kist	55,9
Diepte kist	27,9

## Askist 18

<b>Askist 18</b>			
Naam		Deksel	
Geslacht	vrouw	Herkomst	Volterra
Houdt vast		Materiaal	Tufsteen
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	Timmerwerkplaats, ws Diadalos, bouwde houten koe: Minotaurus en labyrinth	Datering	3e-2e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1	Opmerkingen	



<b>Maten</b>	
Hoogte kist	3 ft 9,5 inch
breedte kist	6 ft 7 inch
Diepte kist	

## Askist 19

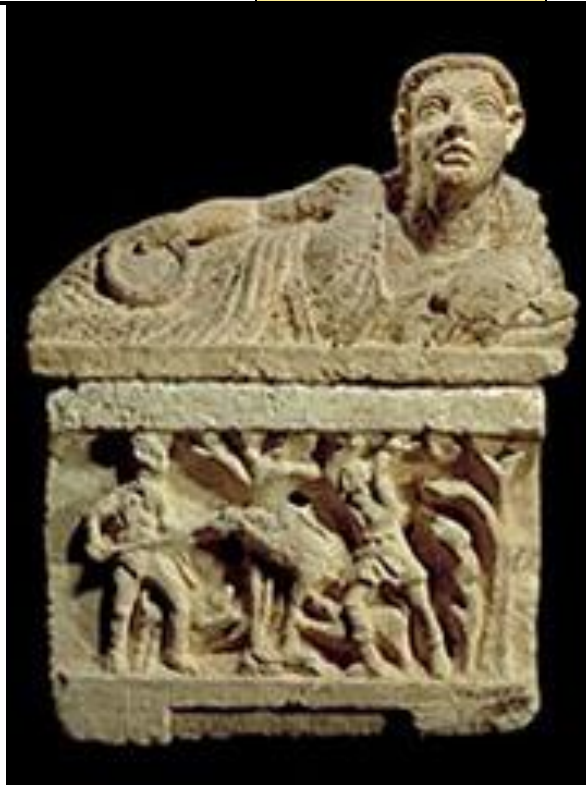
<b>Askist 19</b>			
Naam		Deksel	
Geslacht	vrouw	Herkomst	Volterra
Houdt vast	Waaier	Materiaal	Alabaster
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	Ontvoering Helena door Paris	Datering	150 BCE
Behandeld in paragraaf	3.2	Opmerkingen	



Maten onbekend

## Askist 20

<b>Askist 20</b>			
Naam		Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	Volterra
Houdt vast	Phiale	Materiaal	Tufsteen
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	Meleager en zijn minnares Atalanta vechten tegen een everzwijn, gestuurd als straf door Artemis. Komt uit (de verloren) tragedie van Euripides.	Datering	3e-2e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1, 3.2	Opmerkingen	



Maten onbekend



# Sarcofagen

## Sarcofaag 1

<b>Sarcofaag 1</b>			
Naam	Larthia Seianti	Deksel	
Geslacht	vrouw	Herkomst	Chiusi
Houdt vast	Dubbele plaat (phiale?) en sluier	Materiaal	Terracotta
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	Bloem / schild figuren	Datering	3e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1	Opmerkingen	



Maten onbekend

## Sarcofaag 2

Sarcofaag 2			
Naam		Deksel	
Geslacht	stel	Herkomst	Cerveteri
Houdt vast		Materiaal	Terracotta
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	geschilderd
Afbeelding	geen mythologie	Datering	circa 520 BCE
Behandeld in paragraaf		Opmerkingen	Banditacca Necropolis, Cerveteii



Maten	
Hoogte kist	6 ft 7 inch
breedte kist	3 ft 9,5 inch
Diepte kist	

### Sarcofaag 3

Sarcofaag 3			
Naam		Deksel	
Geslacht	stel	Herkomst	
Houdt vast		Materiaal	Nep terracotta
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	geschilderd
Afbeelding	links: twee vertrekkende strijders voorkant: gevecht en dood strijder rechts: rouwende vrouw achterkant: graf banket Onderkant: sirenes	Datering	550-525 BCE
Behandeld in paragraaf		Opmerkingen	



Maten onbekend

## Sarcofaag 4

<b>Sarcofaag 4</b>			
Naam		Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	Chiusi
Houdt vast		Materiaal	Stinking limestone
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	figuratief reliëf (2)	Datering	500 BCE
Behandeld in paragraaf		Opmerkingen	



Maten onbekend



## Sarcofaag 5

<b>Sarcofaag 5</b>			
Naam	Laris Pulenas	Deksel	
Geslacht	man	Herkomst	Tarquinia
Houdt vast		Materiaal	
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	2x gevleugelde demonen, helemaal rechts naakte man. Vier overige figuren	Datering	250-200 BCE
Behandeld in paragraaf	3,1	Opmerkingen	had boek geschreven over devination dat hij hier vasthoud. Religieuze titels



Maten onbekend

## Sarcofaag 6

<b>Sarcofaag 6</b>			
Naam	Hasti Afunei	Deksel	
Geslacht	vrouw	Herkomst	Chiusi
Houdt vast		Materiaal	
Extra aanduiding		Extra aanduiding materiaal	
Afbeelding	Doorgang naar de onderwereld bewaakt door Culśu, Vanth hiernaast. Derde demon stuurt de dode in de richting van de opening	Datering	2e eeuw BCE
Behandeld in paragraaf	3.1	Opmerkingen	Niet duidelijk of figuren links van de overledenen horen tot realm van de doden of van de levenden. Eerste twee waarschijnlijk levende, rest overledenen



Maten onbekend